

HEKA LÁSZLÓ

A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században

A magyar történetírás és a jogtörténet az utóbbi évtizedekben figyelemre méltó tudományos értékekkel gazdagította a nemzetiségtörténeti irodalmat, különös hangsúlyt fektetve az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc, az 1918–1919. évi forradalmak, valamint a második világháború utáni eseményekre. Az 1848. évi áprilisi törvények azonban nem szenteltek külön figyelmet a nemzetiségi kérdésnek.

A történeti Magyarország nemzetiségi világának megértése először 1848-ban jelentkezett központi problémaként. A régi országunk fele népességét adó nem magyarok önállósodási mozgalmai a szabadságharc előestéjén az egyik legfontosabb, mondhatni leg súlyosabb kérdéssé váltak. A nemzetiségi ügy ugyanis részben a magyar nemzet szempontjából fenyegető veszélyeket is rejtett, részben pedig nemzedékekre meghatározta a magyarok és a nem magyarok viszonyát.¹

A nyugatról átvett államegység, s vele az egynyelvűség megvalósítása Magyarországon sokkal nehezebben ment, mivel a hazai nem magyar népek nem azonosultak a magyarosodás folyamatsával, hanem saját úton jártak. A magyar nyelv bevezetése megbolygatta a kisebbségi köröket, és egyben felgyorsította azok nemzeti öntudatra ébredését. A magyarosítást a nemzetiségi értelmiség az egyházi és iskolai életükbe való beleszólásnak tartotta, ami a népiségük eltűnését, a nemzetté alakulásuk megakadályozását célozta meg. A forradalom és szabadságharc vezetői nem ismerték fel, hogy a nemzetiségek ragaszkodnak sajátos, kollektív jogaikhoz, amelyeket viszont a bécsi udvartól reméltek megkapni. Ez nem valósult meg, mivel az 1849. március 4-én Olmützben kihirdetett ún. oktrojált alkotmány nem adott, sőt nem is ígért autonómiát a nemzetiségeknek. Ezután fogadta el 1849. július 28-án a Szegeden ülő országgyűlés a nemzetiségek jogairól szóló előterjesztést, amelynek első pontja kimondta: „A magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőkben ezennel biztosítottatik.”² Ez az állásfoglalás megerősítette, hogy az országgyűlés és a kormány kész feladni a magyar politikai nemzet eszméjét. Ugyanakkor a határozat ezúttal sem adott és nem is ígért autonómiát a nemzetiségek számára. Ezért maradtak a szerbek, a románok, a szlovákok, illetve mindenekelőtt a különös jogokkal rendelkező horvátok a bécsi udvar oldalán. A nemzetiségek kulturális-szellemi felemelkedése, az öntudatuk növekedé-

¹ SZÁSZ Zoltán: *A nemzetiségek és a magyar forradalom*. In: Történelmi Szemle 1998. 3–4. szám, 193–203. p.

² BALOGH Sándor (főszerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek*. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai. 1848–1993. Napvilág Kiadó. 2002. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyar_orszagi_kisebbségek/A_magyar_allam_es_a_nemzetisegek_1848_1993/index.htm

se eredményezte a magyar szabadságharc elleni fellépésüket, ahogyan az abszolutizmus bevezetését követően Bécs ellen is fordultak. A forradalom során felvillant előttük nemzeti szabadságuk reménye, amely sorsdöntően befolyásolja a későbbi eseménysorozatot.

1851. december 31-én a császár hatályon kívül helyezte az olmtüzi alkotmányt, és hivatalosan is bevezette az önkényuralmat, amivel a magyarországi nemzetiségek elveszítették nemzeti önkormányzataik egyes intézményeit, illetőleg azok megteremtésének a lehetőségeit. Ennek az állapotnak az ún. Októberi Diploma 1860. október 20-án történő kibocsátása vetett véget. Az uralkodó megígérte az alkotmányos intézmények visszaállítását, továbbá Magyarországon ismét hivatalossá tette a magyar nyelvet, és biztosította a nemzetiségi nyelvek használatát a községi, városi, valamint a megyei testületek tanácskozásain. Az 1861. április 6-án megnyílt magyar országgyűlés képviselői június 7-én kezdték tárgyalni a nemzetiségi kérdést. A Képviselőház néhány nappal később „nemzeti bizottmány” kiküldetéséről határozott, amely 27 tagú nemzetiségi bizottságot választott soraiból. Ez a testület augusztus 9-én terjesztette elő javaslatait, de azokról az országgyűlésnek már nem volt módja tárgyalni, mivel 1861. augusztus 22-én a császári önkény feloszlatta.³

1867. február 11-én ismét sor került a nemzetiségi jogok tárgyalására, amikor a nemzetiségi képviselők erre vonatkozó törvényjavaslatot terjesztettek elő. Ezt követően jött létre az osztrák-magyar kiegyezés, amely a nemzetiségi kérdés megoldását a magyar kormány kezébe helyezte, ahogy a magyar-horvát kiegyezés létrehozását is azzal, hogy ez utóbbit sürgette, mivel 1848-ban megszakadt a Magyarország és Horvátország közötti államjogi kapcsolat, amelynek felújítása az egész Osztrák-Magyar Monarchia érdekében állt. 1868. őszén sor került a horvát-magyar kiegyezési törvénycikk szentesítésére.⁴ Végül 1868. november 12-én az országgyűlés napirendjére tűzte a törvényelőkészítő központi bizottság törvényjavaslatát a nemzetiségi egyenjogúságról, amelynek kezdeményezője báró Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter (1867. II. 20–1871. II. 2.) volt.⁵ A nemzetiségi törvényjavaslat általános tárgyalásakor 1868. november 25-én báró Eötvös beszédében egyebek közt elmondta: „vannak sokan, kik azt hiszik, hogy a nemzetiség kérdése csak mesterséges izgatásoknak eredménye. [...] Az én meggyőződésem szerint a nemzetiségi kérdés csak azon nagy szabadsági mozgalomnak egyik ágát képezi, mely korunkban oly nagy eredményekhez vezetett. [...] nincs hatalom, mely

³ U. o.

⁴ Erről lásd bővebben HEKA László: *A horvát-magyar közjogi viszony, különös tekintettel a horvátországi 1868. I. törvénycikkre és a magyarországi 1868. XXX. törvénycikkre.* (doktori disszertáció); HEKA László: *A horvát-magyar kiegyezésről. Az 1868. I. tc. illetve az 1868. XXX. tc. elemzése.* in: Jogtudományi Közlöny. Budapest, 1997. 3. sz. 131–141. p.; HEKA László: *Az 1868. évi horvát-magyar kiegyezés a sajtó tükrében.* Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica. Tomus LIV. Fasciculus 9. Szeged, 1998.; HEKA László: *A magyar-horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete.* Bába Kiadó. Szeged, 2004.; HEKA László: *Horvátország alkotmány- és jogtörténete II. rész (1848–1918).* JATEPress. Szeged, 2004. 59.; HEKA, Ladislav (László): *Hrvatsko-Ugarska nagodba u zrcalu tiska.* In: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* (1991) vol. 28. br. 2. str. 897–1440. Rijeka, 2007. pp. 931–971.; HEKA, Ladislav (László): *Hrvatsko-ugarski odnosi od srednjega vijeka do Nagodbe iz 1868. s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije.* in: *Scrinia Slavonica.* Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Hrvatskog instituta za povijest. Svezak 8. (2008). Slavonski Brod, pp. 152–173.

⁵ 1868. november 24-én Deák Ferenc törvényjavaslatot tett a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. A magyar államférfi a vita során azt indítványozta, hogy a törvényjavaslat szövege szögezze le azt az alapelvet, mely szerint Magyarországon csak egyetlen politikai nemzet van, a magyar, amelynek viszont az állam minden polgára egyenjogú tagja. A szavazásnál a nemzetiségi képviselők tiltakozásul kivonultak az ülésteremből.

minket arra bírjon, hogy a szabad versenynek, a szabadságnak teréről [...] a privilégiumok sáncai közé vonuljunk.”⁶

A király 1868. december 6-án a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868: XLIV. tc. szentesítése előtt „jóváhagyta” az 1868: XXXVIII. tc-t a népiskolai oktatásról, amely kimondta, hogy minden tanulónak joga van anyanyelvén tanulni, valamint a Magyarország és Erdély uniójának szabályozásáról szóló 1868: XLIII. tc.-et is.⁷

Az 1868. évi nemzetiségi törvény a magyar politikai nemzet alapelvéből indult ki, kimondva: „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az osztatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.” Másik alapelve az volt, hogy az államban a hivatalos nyelv a magyar, de a törvény a területi egység és az egy politikai nemzet elvének alapján állva a nemzetiségeknek anyanyelv-használati jogot biztosított az oktatásban, valamint a közigazgatási és az igazságszolgáltatási ügyintézésben.⁸ Az ország bármely nemzetiséghez tartozó polgára anyanyelvén szólalhatott fel a községi, a megyei, valamint az egyházi gyűléseken. Emellett a kisebbségek anyanyelvükön intézhették beadványaikat a hatóságokhoz – a kormányt is beleértve –, amelyre szintén az anyanyelvükön kellett választ kapniuk. A községeknek és az egyházaknak joguk volt dönteni a hivatalos nyelvhasználatukról. A megyei törvényhatóságokban a nemzetiségi nyelvek használata már csupán a 20%-os arány megléte esetén volt engedélyezett. A nemzetiségi állampolgároknak joguk volt iskolákat, kulturális és gazdasági egyesületeket, társulatokat, intézményeket stb. alakítani, amelyekben maguk határozták meg, hogy melyik nyelvet használják. A törvény nem biztosított autonómiát a nemzetiségeknek, kivéve Horvátországot, amelynek jogállását a horvát-magyar kiegyezési törvényben szögezték le, és amelyre az 1868: XLIV. tc. nem vonatkozott.⁹

Az 1868-ban elfogadott XLIV. tc. rögzítette a magyar *politikai nemzet* oszthatatlanságának elvét, valamint az egységes Magyar Királyságban élő nemzetiségek *személyi jogok* alapján biztosított egyenjogúságát. Az egy és oszthatatlan magyar állam doktrínáját a nemzetiségek képviselői meglehetősen kedvezőtlenül fogadták, amíg a magyar politika és a közvélemény a nemzetiségi törvényben rögzítetteket túl nagy engedménynek tekintette. Jogosan mondható, hogy a fenti törvény megítélése sokban ha-

⁶ Pók Attila: *A magyarországi nemzetiségi kérdésről (1868–1918)*. In: *História*. 1982/04. <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1982-04/historia-1982-04-081013-3>

⁷ Az 1868: XLIV. tc-et december 6-án szentesítette az uralkodó, majd az országgyűlés mindkét házában 1868. december 7-én hirdették ki. Az Országos Törvénytárban 1868. december 9-én jelent meg.

⁸ 1.§. „A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkotottnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.” V.ö. A magyar nyelvről szóló 1836: III. t. c.; A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869: IV. t. c. 6. §. d) pontját; 1871: XXXIII. t. c. 15. §.; A. a kir. közjegyzőkről szóló 1874: XXXV. t. c. 2.§-át (1886: VII. t. c. 1.§.). Vö. 1906. máj. 28. 3881. sz. H.M. rend., a cs. és kir. közös hadsereg hatóságai által a magyarországi polgári hatóságokkal és magánfelekkel folytatandó hivatalos levelezés szabályozására vonatkozó 1904. évi 7273. sz. H.M. körrend. kiegészítéséről. (R.T. 631.; 1907 dec. 25-én 152. 635. sz. B.M. rend., a vármegyék járási tisztviselőitől megkívánandó nyelvismeretről. (R.T. 2108.).

⁹ 29. §. „Ezen törvény rendeletei a külön területtel bíró s politikai tekintetben is külön nemzetet képező Horvát-, Szlavón- és Dalmátországra ki nem terjednek, hanem ezekre nézve nyelv tekintetében is azon egyezmény szolgáland szabályul, mely egyrészt a magyar országgyűlés, másrészt a horvát-szlavón országgyűlés között létrejött, s melynél fogva azok képviselői a közös magyar-horvát országgyűlésen saját anyanyelvükön is szólhatnak.”

sonlított a horvát-magyar kiegyezés fogadtatásához. Ez az elégedetlenség mind a magyarok, mind a nemzetiségek oldalán a magyar, illetve a kisebbségi etnikumok/népek nacionalizmusát erősítette. A politikai gyakorlatban nem történt meg a nemzetiségeknek a magyar állammal való azonosulása, hanem éppen ellenkezőleg: azok elégedetlensége a délszláv közeledés felé irányította a szerbeket és a horvátokat. Amikor 1878-ban Ausztria-Magyarország megszállta Bosznia-Hercegovina és Szandzsák (Novi Pazar Szandzsák) területét (ma Szerbia, Montenegró és részben Koszovó részei), akkor a mai bosnyákok is „partnerek” lettek a jugoszláv állam létrehozásában.¹⁰ Ezért a délszláv eszme egyben a magyarellenességet is jelentette, így a magyar állam valamennyi magyarosítási kísérlete kifejezetten a „jugoszlávok” malmára hajtotta a vizet. Ilyen jellegű volt az 1879. május 22-én szentesített „A magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben” című 1879: XVIII. tc., amely előírta, hogy a magyar nyelv minden népiskolában kötelező tantárgy, valamint, hogy minden nem magyar tanítási nyelvű tanítóképzőben a magyar nyelv olyan óraszámban tanítandó, hogy azt a tanfolyam végére minden tanítójelölt elsajátíthassa. 1883-tól a vegyes lakosságú községekben csak magyarul tudó tanítók voltak alkalmazhatók. A szerb-horvát viszony elmérgesedése idején, 1905. október 3-án a horvát képviselők elfogadták a „fiumei rezolúciót”, amelyben elvben támogatták a magyar ellenzéki koalíció harcát Magyarország közjogi függetlenségéért, és ígéretet tettek a horvát és a magyar nép egymásraultaltságából fakadó közös harcra is. Azonban 1907. június 2-án megszületett a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól szóló 1907: XXVII. tc., amely egyebek közt előírta, hogy a nemzetiségi iskolák tanulói négy év alatt kötelesek elsajátítani a magyar nyelvet, s ezt akár más tárgyak (nemzetiségi nyelv) órászámainak rovására kell megtenni. A kidolgozójáról, Apponyi Albe tről (vallás- és közoktatásügyi miniszter 1906 és 1910 között) *Lex Apponyi* néven ismert törvény kimondta, hogy államsegélyt csak „kifogástalan hazafias állampolgári nevelést” végző nemzetiségi tanítók kaphatnak stb. A törvénnyel szemben a legnagyobb ellenállást a román és részben a szerb görögkeleti egyházak tanúsították. Az 1907: XXVII. tc. következményeként jelentősen csökkent a nemzetiségi elemi iskolák száma. Az 1899.

¹⁰ A muszlim többségű Novi Pazar Szandzsák területe a középkorban a Rascia (Raška) nevű első szerb államhoz tartozott, központja a mai Novi Pazar melletti Ras városban volt. Az Oszmán Császárság idején megalakult a Novi Pazar (magyarul Novi Bazari, vagy Új Pazar) Szandzsák nevű közigazgatási egység, mint a pár száz hasonló szandzsákok egyike. Róla maradt meg a köznyelvben a Szandzsák elnevezés, jóllehet az hivatalosan sehol sem szerepel ebben a formában. 1877-ben vált ki a boszniai vilajetből (ott a hét szandzsák egyike volt) mint különálló vilajet (*Novopazarski vilajet*), és ekkor a következő kazák alkották: Novi Pazar, Sjenica, Pljevlja, Nova Varoš, Prijepolje, Bijelo Polje, Mitrovica, Berane, Kolašin és Trgovište. A török hódítást követően 1912-ben a Novi Pazar székhelyű terület ismét Szerbiához került, majd a II. világháború idején hozzácsatolták a Független Horvát Államhoz, amely tömörítette a volt Jugoszlávia legtöbb horvát és bosnyák (akkor muzulmán) nemzetiségű személyét. A Szandzsák lakosai a maguk elhatározása alapján csatlakoztak az NDH-hoz, mert tőle remélték a védelmet a leendő szerb bosszútól, illetve az albánok azon törekvésétől, hogy „albánosítsák” a muszlim délszlávokat. Ante Pavelić szívesen fogadta államába a szandzsáki muszlimokat, akiket a bosznia-hercegovinaiakhoz hasonlóan horvátoknak nevezett. Rövid idő után azonban Adolf Hitler ezt a területet ismét Szerbiához csatolta. A II. világháború utáni határok rendezése során 1945-ben Szandzsák területét két részre szakították (az egyik felét Szerbiához, a másikat Montenegróhoz csatolták), hogy ezzel megbontsák az itteni muszlimok kohézióját. Azok azonban nemzetiségként követték a bosznia-hercegovinai muszlimokat, így Jugoszlávia felbomlása után zömében bosnyák nemzetiségűnek vallják magukat. A történelmi Szandzsák közepén meghúzott adminisztratív határ csak 2006-ban lett államhatár, amikor Szerbia és Montenegró különvált. A montenegrói bosnyákok-muzulmánok zömében Montenegró függetlenségére voksoltak, jóllehet ezzel végleg elszakadtak a saját nemzetiségű és vallású szerbiai polgártársaiktól. A köznyelven Szandzsáknak (*Sandžak*) nevezett történelmi terület ma 11 járásból áll, melyek közül hat járás Szerbiához (Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Prijepolje, Nova Varoš, Priboj) tartozik, öt pedig Crna Gorához (Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Mojkovac és Rožaje).

évi 6000 iskolával szemben 1914-ben már csak mintegy 3300 elemi iskolában folyt nem magyar nyelvű tanítás.¹¹ A magyarosítás céljait szolgáló újabb jogszabályként bő két hónappal később (1907. augusztus 16-án) megszületett a vasúti szolgálati rendtartást szabályozó törvény, az 1907: XLIX. tc., amely kötelezővé tette a vasútnál a magyar szolgálati nyelv használatát, de Horvátországban megkívánta a horvát nyelv ismeretét is. Ez nagy vihart kavart Horvátországban, tiltakozásokat és magyarelles hangulatot keltett. A történetek a horvát nép többségét Szerbia felé irányították, így hiábavalók maradtak az 1913 júniusában kormányra került Tisza István intézkedései. A Horvátországhoz való közeledést célozta meg a vasúti szolgálati nyelvre vonatkozó – és horvát részről mindig sérelmezett – előírások visszavonása, illetve a magyar országgyűlés által napirendre tűzött, a Horvátországgal 1904-ben kötött pénzügyi egyezmény meghosszabbításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása. Jóllehet 1913 végén Tisza István miniszterelnök lényegében megállapodott a horvát-szerb koalícióval, az mit sem változtatott azon a tényen, hogy a horvát országgyűlésben abszolút többséggel rendelkező koalíció egyértelmű célja a Szerbiával való egyesülés volt.¹²

A déli szlávok nemzeti mozgalmai

A Balkán-térség nemzetei (államai) a történelem során – a rövidebb-hosszabb függetlenséget követően – évszázadokon keresztül a Bizánci, majd az Oszmán Birodalom, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia fennhatósága alá tartoztak. Ez jelentősen megpecsételte sorsukat, kihatott a hétköznapijakra, egyben befolyásolta az értékrendszerük kialakítását, a mentalitásukat stb.

A nemzeti ébredés folyamata a régióban a 19. századra vezethető vissza és talán nem véletlenül a török iga alatt álló népeknél az rendszerint az Oszmán Birodalomtól való felszabadulási és a független nemzetállam létrehozásra törekvő küzdelmekhez köthető. Viszont a soknemzetiségű Habsburg Monarchia déli szláv népei (horvátok, szlovénok, illetve bosnyákok és szerbek) a jugoszláv eszmét szövögetve alakították ki nemzeti mozgalmait.¹³ Ez utóbbi azzal is magyarázható, hogy a vallási tolerancián és külön-

¹¹ Lásd BALOGH Sándor főszerk. i. m. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbsgek/A_magyar_allam_es_a_nemzetisegek_1848_1993/index.htm

¹² Átfogó irodalomként lásd még: MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből*. Kolozsvár, 1944., NAGY Iván: *A nemzetiségi törvény – 1868: XLIV. tc. – létrejötte*. I–II. kötet. Pécs, 1943., KEMÉNY G. Gábor: *A magyar nemzetiség kérdés története*. I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918. Budapest, 1947., KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*. I–V. kötet. Budapest, 1952., 1956., 1964., 1966., 1971., RUSZOLY József: *Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény (határozat) létrejöttéhez*. in: Uő.: *Újabb magyar alkotmánytörténet*. 1848–1949. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2002. 94–105. p., RUSZOLY József: *Frankfurt–Kremsier–Szeged. Adalékok az első közép-európai nemzetiségi jogi alapvetési kísérlethez*. 1848–1849. in: Uő.: *Újabb magyar alkotmánytörténet*. 1848–1949. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2002. 106–119. p., József RUSZOLY: *Es war das erste seiner Art in Europa. Entstehung des Nationalitätengesetzes von Szeged vom 28. Juli 1849*. in: Uő: *Beiträge zur neueren Verfassungsgeschichte*. (Ungarn und Europa). Budapest, 2009. 179–207. p., József RUSZOLY: *Das erste Nationalitätengesetz in Ungarn und die Verfassungsentwicklung in Mitteleuropa*. 1848–1849. in: uő: *Beiträge zur neueren Verfassungsgeschichte*. (Ungarn und Europa). Budapest, 2009. 207–234. p.

¹³ A nemzeti államok kialakulása során a déli szlávok körében is népszerű volt Jan Kollár és Pavel Safaryk által hirdetett pánszláv eszme, amelyet 1848 táján a jugoszlávizmus váltott fel. A pánszlávizmus ideológiája szerint a szlávok hazája Pánszlávia, amely Kamcsatka és Ragusa, az Urál és a Tátra, a Volga és a Száva között létezik, mindenhol, ahol a szláv nyelvet beszélik.

böző nemzetiségek együttélésén szocializálódó népek könnyebben tudták elfogadni a sorsukat egy többnemzetiségű délszláv államban, mint az államegyház elvet elsajátító balkániak, kik szerint a nemzet és a vallás elválaszthatatlanok, az államalkotó nemzet szabja meg az államvallást is.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a térségben a vallás a nemzeti öntudat egyik sarkalatos eleme. A nemzeti eszme felépítése a vallásos érzések, intézmények mellett magába foglalja a történelmi emlékezetet, az etnikai és kulturális szimbólumokat, a politikai nacionalizmust stb.

A Balkán-félsziget és Közép-Kelet-Európa jelentősége fölértékelődött a francia–porosz háború után, főként a berlini kongresszus idején, amikor a nemzeti átrendeződés folyamata ide tevődött át. A térség etnikai sokszínűsége, az ebből eredő problémák, valamint a nagyhatalmak érdekei gyakran feszültségeket indukáltak. A történelem során a Balkánon soha nem lehetett olyan területmegosztást megteremteni, amely mindenkinek megfelelő lenne, ugyanakkor a fennálló elrendezés megváltoztatása rendszerint háborúhoz vezetett.

A régió valamennyi nemzetének ideológusai a 19. században a különféle térképeket alkottak, tervezeteket, melyek „felosztották” a térséget úgy, hogy alig maradt egyetlen olyan pont, amelyre nem tartott volna igényt valamelyik itteni nemzetiség. Közismertek e téren pl. Ilija Garašanin *Načertanije*, vagy Pavel Josef Safarik 1842-es *Slovensky zemevid* című munkái.

Jellemző a balkáni nacionalistákra, hogy valamennyi nemzetnek megvan az elképélése arról, hogy mi tartozik az országhoz, hogyan néznek ki az „igazi” határok, és hogy mi mindent „csatoltak el tőlünk”. Az elmúlt bő száz évben lényegében nem változott ez a szemlélet, jóllehet a határok megváltoztathatatlansága miatt jelenleg egyetlen ország sem tesz kísérletet a „valódi” határok kialakítására. (A szerbek Jugoszlávia felbomlása folyamán ilyesmivel próbálkoztak, amit a föderáció megtartásával magyaráztak.) Azonban a nacionalisták rendszerint a mostani állami területet „ideiglenesnek” tekintik, és várnak a megfelelő pillanatra, amikor ismét „visszanyerik az elcsatolt területeket”. Akkor létrejön majd a „Nagy-Albánia”, „Nagy-Bulgária”, „Nagy-Horvátország”, „Nagy-Románia”, „Nagy-Szerbia” stb.

E tanulmányban a délszláv térség azon népeinek nemzetté alakulási folyamatának, valamint nemzeti ideológiájának bemutatására vállalkozunk, amelyek Magyarországgal szoros kötelékben álltak: így a szerbek, a horvátok és a bosnyákok nemzeti mozgalmait vizsgáljuk.

1. A szerb nemzeti mozgalom, a nagyszerb ideológia kialakulása

A török hódoltság idején a „Belgrádi Pasalik” területére szorítkozott egykori szerb állam etnikai térképe jelentősen megváltozott. Főként a városokban telepedtek le a török és délszláv (bosnyák) muszlimok, valamint kisebb részben görögök, cincárok és zsidók.¹⁴ A szerbek száma csekély volt a városokban, de a falvak szinte teljességben szerb

¹⁴ Cincároknak nevezték a balkáni románságot, amely Macedóniát, Epiruszt, Tesszaliát és Albániát lakta. Általában kereskedők voltak, de mint kiváló építőmestereket és ötvösöket is emlegették őket. Egy részük pásztorokdással foglalkozott. Az ortodox vallásuk miatt a törökök nem kedvelték őket, ezért nagy számban menekültek Magyarországra. A magyar nyelvben cincár annyit jelent, mint: vékony, sugár, nyúlánk. Románul a *TinTar* szó a szűnyogot jelenti.

ajkúak maradtak. Az elnyomás ellenére a 17. század végéig a Pasalik területén nem volt komolyabb felkelés, viszont Nándorfehérvár (Belgrád) városának és fellegvárának a szövetséges keresztény hadak általi bevétele (1688-ban) után megmozdultak a szerbek is. Először III. Csarsojevics Árzen ipeki pátriárka híveivel együtt meghódolt *Aenas Sylvius Piccolomini* császári tábornok előtt, és elismerte I. Lipót császár-királyt urául és uralkodójául. A pátriárka kérésére I. Lipót ünnepélyes oklevélben biztosította a császár oldalán a török ellen fölkelt szerbek jogait, mire azok csatlakoztak az osztrák hadjárat-hoz. Azonban az országuk felszabadítására nem került sor, mert nemskókára a Habsburg Császárságot francia támadás érte, az osztrák hadsereg pedig kénytelen volt visszavonulni a Balkán-félszigetről. A magukra hagyott szerbek tartottak a török bosszútól, így a pátriárka vezetésével 1690-ben elmenekültek (többnyire Koszovóról és „Ó Szerbiából”). Vitatott az elmenekült szerbek száma, melyet egyesek több tízezer családra becsülnek (közel 300.000 lélekre), míg mások szerint több tízezer főről lehetett szó. A Magyarországon és a mai Szlavóniában letelepedett pravoszláv lakosság széles körű önkormányzatot, politikai és egyházi önállóságot (szabad vallásgyakorlat, szabad érsek-választás, a pátriárka hatáskörének világi ügyekre való kiterjedése, az ortodox naptár használata, a tulajdonjog elismerése stb.) kapott, az udvar a pátriárkát elfogadta vezetőjüknek. A töröktől való felszabadulás idején is jelentős számú szerb lakosság érkezett Magyarországra, de ők a határőri szolgálat fejében nyerték el a letelepedési jogot.

Az újabb osztrák-török háború (1714-1718) után a Porta kénytelen volt a szerbiai Požarevácon 25 évre szóló békét kötni, amely értelmében lemondott az osztrákok javára a Temeskőről, a Szerémségről, és Belgrádról, továbbá kisebb havasalföldi, szerbiai és boszniai területekről. Az 1739. évi nándorfehérvári békeszerződés alapján Ausztria megkapta a Bánátot, míg a Száva–Duna vonal déli része a Török Birodalomé lett.

Az osztrákok a Belgrádtól a Nyugat-Morava folyóig terjedő területet Szerbiának nevezték, viszont a szerb forrásokban nincs egyetértés arról mi minden tartozott a "*szerb földek*" alá, ahogyan nevezték az általuk lakott területeket. Azok ugyanis jelentős változásokon mentek át a sikertelen lázadások folytán, melyek után a szerbek több ízben menekülésre kényszerültek. A kiüresedett falvakba a Porta betelepítette a balkáni területekről érkezőket, akik úgy betöltötték a térséget, hogy abban a korábbinál többen éltek.

Amíg hazájában a török igit viselte a szerbség, addig Magyarországon és Horvát-Szlavónországban megerősödött a szerb polgárság, amely nagyobb részt követelt magának a hatalomból. Ezen törekvése nemegyszer a helyi lakossággal való összeecsapásig vezetett. Szegeden Mária Terézia 1747-ben feloszlatta a nemzeti alapon berendezett városi vezetőséget éppen a szerbek követelőzései miatt.¹⁵ A szerbek kiváltságai ellen többször tiltakoztak a magyarok, ezért azokat a 18. század végén egyházi és iskolaügyi kérdésekre korlátozták. Jóllehet a politikai jelleg eltűnt a magyarországi szerbek privilégiumai közül, de a pátriárka vezető szerepének megmaradásával megerősödött a szerb nemzeti öntudat.¹⁶

¹⁵ Lásd bővebben HEKA László: *A szegedi dalmaták*. Goldpress. Szeged, 2000. 39. p.

¹⁶ Magyarországon belül a szerbek értelmiségiek, orvosok, ügyvédek voltak, mögöttük erős tőke állt. Élveztek a bécsi udvar támogatását is. A szerb nemzeti eszme ébredésének egyik fő állomása a szerb nyelv ápolásához kapcsolódik, illetve a könyvkiadáshoz, kultúrához általában, ami nagy részben Budapesthez és Újvidékhez kötődött. A kulturális egyletek is éppen Magyarország területén keletkeztek. 1824-ben Budán megindult a *Serbski letopisi* című negyedévente megjelenő szerb nyelvű tudományos folyóirat, amelyet Đorđe Magarašević szerkesztett. 1835-ben ismét Budán jelent meg az újabb kiadvány, a *Srbski narodni list* című szerb nyelvű hetilap, *Todor Pavlović* szerkesztésében, majd két évvel később Pesten megalakult a *Tökölanyam*, a *Tököl Száva* által alapított görögkeleti szerb nyelvű nevelőintézet.

A papság magára vállalta a szerbiai események irányítását, a nemzeti ébredés szellemének erősítését. Az önálló állam, az intézmények és a megfelelő szintű értelmiség hiányában az egyház a népköltészet, főként a koszovói (rigómezei) etika, a kollektív erkölcs, a szabadságért való harc szükségességének hirdetése útján befolyásolta az 1804. évi első szerb felkelés kirobbanását, amelyet 1815-ben a második is követett. Ezeknek köszönhetően Szerbia az 1830-as években autonómiát kapott az Oszmán Császárságon belül. A lengyel emigránsok konzervatív szárnyához tartozó, Adam Jerzy Czartoryski nézeteit tartalmazó „*Conseils sur la conduite à suivre par la Serbie*” című műre, valamint František Alexandr Zach „keleti kérdésre” vonatkozó tervére építve Ilija Garašanin belügyminiszter 1844-ben kidolgozta a *Načertanije* „(„Vázlat”)” című szerb politikai programot.¹⁷ Ez lett az akkor mindössze 850 ezres lakosságú Szerbia külpolitikai célkitűzése 1918-ig, de mint az ún. Nagy-Szerbia-terv a mai napig „él”.¹⁸ A nagyszerb eszmét tükröző „*Načertanije*” célja Bosznia, Hercegovina, a Habsburg Monarchia (a mai Horvátország, Vajdaság), illetve a török fennhatóság alatti területeken (a mai Montenegró és Macedónia, Észak-Albánia) élő déli szlávok (szerbek) egy államba való egyesítése volt.¹⁹ Ennek megvalósítását a szerb politikai körök a történeti jogra - a középkori szerb állam felújítására (Dusán cár állama – „Nagy-Szerbia”) – való hivatkozással tervezték. A cél életbeléptetéséhez szüksége volt az ipeki érsekség (*Pečka patrijaršija*) támogatására is, mivel a pátriárka egyrészt jurisdikcióval rendelkezett a török fennhatóság alatt álló összes ortodox egyházmegye fölött, másrészt pedig a szerb pátriárka évszázadokon keresztül (a hódoltság során) a nép egyházi, nemzeti és politikai vezetője volt. Az elképzelés szerint a szerb állam addig terjeszkedne, ameddig hatáskörrel rendelkezik az ipeki pátriárka (Koszovótól és Macedóniától Szentendrőig, de lényegében elsősorban a délszláv térségre gondoltak). Mivel Dusán István cár országa három tengerre terjedt ki, ezért a szerb politikai elit elsődleges célként kitűzte a tengerhez való kijárat biztosítást. A „Vázlat” kiemelte, hogy „*Balkánt a Balkán népeknek kell meghagyni*”, azaz meg kell akadályozni, hogy bármelyik más nagyhatalom – mindenekelőtt Ausztria - lépjen az Oszmán Birodalom helyébe. Hangoztatta, hogy a „szláv-török országok” (Bosznia, Hercegovina, Montenegró, Dél-Szerbia – a mai Macedónia, Novi Pazár, Szandzsák, Észak-Albánia, Délnyugat-Bulgária, Dalmácia, és a Horvát-Szlavón Határőrvidék) egy elválaszthatatlan egységes területet alkotnak, amelyen egy egységes (természetesen a szerb) nemzet lakik. Azzal, hogy Szerbiát a leendő délszláv állam Piemontjának képzelte el, Garašanin jelezte az igényt az Ausztria és Magyarország déli szlávságának felkarolására is. Azokat is szerbeknek tartotta, abból kiindulva, hogy a nemzet tagja mindenki, aki „szerbül” beszél. A szerb belügyminiszter gondolatát továbbépítette Vuk Stefanović Karadžić szerb etnográfus, aki azt terjesztette, hogy va-

¹⁷ Ilija Garašanin (1812–1874) szerb politikus 30 éves korában részt vett Obrenović Mihály fejedelem hatalmának megdöntésében, és Karađorđević Sándor trónra segítésében. 1843 és 1852 között belügyminiszter, 1852–1853-ban miniszterelnök. 1858-tól ismét belügyminiszter lett, majd 1867-ben eltávolították a hatalomból.

¹⁸ Teljes címe: *Načertanije – Program spoljašnje i nacionalne politike Srbije na koncu 1844. godine*. Lásd Jovan Civić: *Balkansko Poluostrvo*, Beograd 1931, II. köt., 31 p. és 61. p.

¹⁹ A lengyel emigráció korábbi vezetője, Adam Jerzy Czartoryski herceg és emisszáriusa, a cseh Franz Zach elképzeléseit Garašanin átdolgozta, sőt megváltoztatta a terminológiát is (ahol Zach „délszlávokat” említ, Garašanin következetesen „szerbet” helyettesít be). Így Zach föderális elképzeléseiből egy centralizált szerb program keletkezett. A szerb belügyminiszter álláspontja az volt, hogy Szerbia ugyan „kicsi, de ez az állapot nem maradhat fenn.” Ez a helyzet a „nemzeti egység elvének” megvalósításával változhat meg, amint az összes szerb egyesül egy állam keretein belül.

lamennyien, akik a „što” nyelvjárást beszélik (szerbek, horvátok, bosnyákok, montenegróiak), azok szerbek, közöttük csak vallási különbségek vannak.²⁰ Ezzel a felfogással gyakorlatilag meghatározta korának politikusai számára is a szerb nép fogalmát, amely szerint a szerb már nem csak pravoszláv, hanem katolikus és muszlim délszláv is. Az 1830-as években Horvátországban létrejött illír mozgalom (későbbi elnevezése szerint horvát nemzeti megújulás) is elfogadta a *što* nyelvjárást mint a délszláv-ságot („jugoszlávokat”) összefogó közös irodalmi nyelv alapját.²¹ Jóllehet a legelterjedtebb délszláv nyelvjárásból („a nép nyelvéből”) azóta négy nyelv – szerb, horvát, bosnyák, montenegrói – keletkezett, a szerb nacionalisták máig azt szerb nyelvnek tekintik, a beszélői pedig „katolikus szerbek” (horvátok), vagy muzulmán szerbek” (bosnyákok)²². Karadžić, aki egyébként nem rendelkezett formális képzettséggel, hanem tudását legnagyobb részben autodidaktaként szerezte, azt hirdette, hogy a horvátok csak azok, akik a „ča” nyelvjárást beszélik, amíg a szlovénok a „kaj” dialektust használják²³. Nézetei szerint csak a dalmát szigetek és a tengerpart lakói beszélik a horvát nyelvet, csakis ők a horvátok. Felfogása alapján Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában „szerbül”, Zágrábban és környékén (középső Horvátországban) pedig „szlovénul” beszélnek az ottani „katolikus szerbek”. A délszláv eszmét terjesztő magyarellenés illír mozgalom Jellasics bán idején élte fénykorát. Ekkor vállalkoztak a jugoszlávizmus követői a közös irodalmi nyelv létrehozására, amely a déli szláv népek közti közeledést volt hivatott elősegíteni, még annak árán is, hogy a közös nyelv kidolgozásán fáradozó Vuk Stefanović Karadžić a „Szerbek mindenkor és mindenütt” („Srbi svi i svuda”) című, 1849-ben megjelent írásában explicite kimondta, hogy a déli szlávok tulajdonképpen szerbek. A régióban a nagyszerb eszme „atyjának” tartott nyelvújító a nevezett műben megfogalmazta azt az ideológiát, mely szerint: „*Ahol egy szerb található, ott van Szerbia.*” Kiemelte, hogy a „*Horvát Királyság csak egy politikai és földrajzi nevet jelent,*” „*[...] a katonai határvidéken kívül, amely valóságban még nem tartozik hozzá,*” „*[...] nincs egyetlen horvát*

²⁰ Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) nyelvész, néprajztudós, történész, a modern szerb nyelv megteremtésének előharcosa. Jelentős a délszláv népdalok gyűjtésével és kiadásával kapcsolatos, valamint a szerb nyelvtan, a helyesírás egységesítésére vonatkozó munkássága. Rengeteget utazott, és szorgalmasan gyűjtötte az egész délszláv térségben még virágzó, szájhagyomány útján terjedő népi lírikus és epikus énekeket, balladákat, verseket, mondákat, népmeséket, mondókákat, és mindazokat szerb hagyományként publikálta és népszerűsítette Európa-szerte.

²¹ A horvátok három nyelvjárást – *što* (Szlavónia, Bosznia, Hercegovina), *ča* (Dalmácia, szigetek, Burgenland), és *kaj* (Horvát Zagorje) – használnak, de a délszláv kölcsönösség jegyében Bécsben 1850-ben megkötötték a bécsi irodalmi egyezményt. Az öt horvátországi (Ivan Kukuljević Sakcinski, Dimitrije Demeter; Ivan Mažuranić, Vinko Pacel, Stefan Pejaković), két szerb (Vuk Stefanović Karadžić, Đuro Daničić) és egy szlovén (Franc Miklošič) író által aláírt dokumentum nem volt hivatalos egyezmény, azt a két legjelentősebb horvát (Ljudevit Gaj) illetve szerb (Dositej Obradović) nyelvész nem írta alá, de ennek ellenére a mai napig jelentős dokumentumot képez.

²² A mai szerb nyelv sztenderdjének megalkotója értetlenkedett az Ausztriában használt „illír” elnevezés miatt, viszont „nagyon jónak” találta a Magyarországon alkalmazott „rác” elnevezést. Felfogása szerint „a magyarok dicséretet érdemelnek, mert a szerb nyelvet beszélőket helyesen rácoknak nevezik, ha pedig valaki közülük a latin ritust követi, akkor azt pápista rácnak (pontosabban „katolikus rácnak”, de Karadžić rendszerint kikerüli a katolikus szó használatát) szólítják.” Lásd Vuk Stefanović KARADŽIĆ: *Srbi svi i svuda. Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona.* (Вук Стефановић Караџић: *Срби сви и свуда. Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона.*) Bécs, 1849. 4. p.

²³ Vuk Karadžić 1815 környékén Bécsbe utazott, ahol megismerkedett Jernej Kopitar szlovén nyelvessel, aki a Habsburg Birodalomban megjelenő szláv nyelveken írt könyvek főcenzora volt. Kettőjük összefogásából történt meg a horvát nyelv mellőzése, valamint a szerb és a szlovén nyelv jelentőségének hirdetése. Ebben odáig mentek, hogy a Zágráb, Varasd és Kőrös megyékben beszélt nyelvjárást (az ún. „tisztá horvát nyelvet”) a „krajnai (szlovén) és a szerb nyelv keveréke”-ként aposztrofálták..

sem, itt csupán szlovénekkel és elvéve szerbekkel találkozunk.” „[...] Nem lenne-e helyesebb, ha a Horvát Királyságban lakó embereket a mi nyelvünkön nem horvátoknak, hanem horvátországiaknak neveznék, éppúgy, mint ahogy Svájcban a németek, a franciák és az olaszok svájciaknak nevezik magukat.”²⁴ Az illírizmus háttérbe szorítása után a horvátok által bírált Vuk Karadžić későbbi műveiben elismerte ugyan (önálló nemzetként) a horvátokat, de erősen csökkentette a területüket és a számukat. Érdekes megemlíteni, hogy éppen a szerb értelmiségi körök tiltakoztak a nép nyelvének (a *što* nyelvjárásnak) irodalmi státusba emelése ellen, mivel ekkor az irodalmi nyelv az egyházban is használt ósláv volt. Mindezek ellenére Vuk Stefanović Karadžićot ma hazájában a legnagyobb szerb történelmi személyek közé sorolják, a szomszédoknál pedig a szerb nacionalizmusból származó bajok előfutárának.

Szerbia az 1848. évi szabadságharc idején erős agitációt folytatott a mai Vajdaság területén és az akkori Horvát-Szlavón Katonai Határőrvidéken (az 1990-es években *Krajina* néven ismert térség). Sugallatára a szerbek követelték a magyar országgyűlésben a nemzetként való elismerésüket, majd amikor az országgyűlés ezt elutasította, akkor az itteni szerbek a szabadságharc ellen fordultak.²⁵ Rajacsics József (Josif Rajačić) pátriárka vezetésével 1848 májusában Karlócán megtartották a szerb kongresszust, ahol követelték a Szerb Vajdaság létrehozását. E törekvésükben támogatta őket Jellasics József horvát bán, aki amúgy pétervárad születésű és délszláv érzelmű volt, a pátriárka személyes barátja és a császárhoz végtelenül hűséges katonatiszt.²⁶ Jellasics a katonai határőrvidéki szerbek és horvátok, valamint a Szerbiából érkezett fölfegyverzett önkéntesek segítségével Magyarország ellen fordult, és aktív szerepet vállalt a szabadságharc leverésében. Az abszolutizmus korszakát követően a délszláv eszme háttérbe szorult, de a délszláv térség egyesítése a szerb fejedelmi dinasztia vezetése alatt továbbra is a Szerb Hercegség és Ausztria-Magyarország szerbjeinek kitűzött célja maradt.

Az 1878-ban elnyert függetlenség utáni években Szerbia kisebb-nagyobb számú kitelepítési akcióba kezdett (mindenekelőtt a muszlim - albán lakosság körében), amiben a nacionalista értelmiségiek adták az alaphangot, akik a görög-török lakosságcsere megoldását tűzték ki célul, mint „európai példát”.²⁷ Több szerb (jugoszláv) diplomata,

²⁴ Вук Стефановић КАРАЏИЋ i. m. Interneten <http://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-srbi.html>

²⁵ A magyar-szerb összetűzésre június 12-én került sor. Ekkor már 16 ezer lázadó szerb katona várt arra, hogy szembeszálljon a magyar honvédsereggel. Mészáros Lázár hadügyminiszter ezen a napon elrendelte egy pétervárad egységnek, hogy Karlócán verje le a lázadást, de a szerbek a több áldozattal járó csatában győzelmet arattak. A magyar-szerb háború folytatódott a nyár folyamán, majd szeptember 11-én Jellasics báró szerb-horvát serege is csatlakozott a harcokhoz. Jellasics magyarországi sikerei után a császár a szerb csapatokat a császári hadseregbe beolvastotta. Ferdinándot a trónon Ferenc József váltotta, aki nagyobb szimpátiát tanúsított a szerbek iránt. 1849 januárjában a szerbek jelentős területeket foglaltak el, miután a honvédsereg visszavonult Pest megvédése céljából. Az 1849. március 4-én kihirdetett oktrojált alkotmány óriási csalódást okozott a szerbeknek, mert szó sem volt benne a független Vajdaságról. Igaz, egy hónappal később Magyarországot öt kerületre osztották, a Vajdaságot pedig önálló tartományként közvetlenül Bécsből irányították. A császár rendelete következtében katonai parancsnokság alá helyezték a területet. Ezzel szertefoszlottak a magyarországi szerbek függetlenségi álmai. A magyar szabadságharc leverésében és az augusztus 13-i fegyverletételben jelentős szerepet vállaltak a szerbek, mint ahogyan a horvátok is, de jutalmul valójában semmit sem kaptak a bécsi kormánytól.

²⁶ Jellasics volt az egyetlen horvát bán, akit nem a zágrábi püspök (1852-től érsek) iktatott be 1848-ban a báni székbe, hanem a szerb pátriárka, Rajacsics József. Az egyházi szertartást tehát nem a katolikus főpap végezte, hanem az ortodox egyház pátriárkája.

²⁷ A San Stefano-i béke biztosította Szerbia függetlenségét, a berlini kongresszus pedig jelentős területet (11 ezer km²) csatolt az országhoz. Szerbia lakosságának 90%-a mezőgazdasággal foglalkozott és mindössze 5-6%-a dolgozott az iparban illetve a kereskedelemben. A falvakban még megmaradt az ősi családszervezési

politikus, értelmiségi csatlakozott ehhez az elképzeléshez, valamint az Albánia felosztására (Jugoszlávia, Görögország és Olaszország között) vonatkozó tervek megvalósításához. A nagyszerb politika ugyanis különösen érdekelt volt abban, hogy Észak-Albániát megszerezve kijusson a tengerre. A háttérben arra is számított, hogy a vallásilag megosztott albánok keresztény részének megszerzésével belső feszültséget okozhat a nemzeten belül. Ezért lépett Garašanin kapcsolatba az albán Mirdita (Észak-Albánia és Koszovó területén lakó) törzs apátjával, msgr. Gasper Krasniqivel, aki elfogadta a szerb miniszter ajánlatát és megkötötte a szerb-albán egyezséget. A megállapodást eltérő célokkal kötötték a felek: a szerb belügyminiszter a tengerre való kijutásban reménykedett, msgr. Krasniqi pedig Garašanin segítségére számított a török elleni felkelés megszervezésében, mivel ő nemcsak az albánok szociális és gazdasági függetlenségét tűzte ki célul (mint a muszlim vallású albánok), hanem a politikai önállóságot is.²⁸ A Koszovó és Észak-Albánia geostratégiai és érzelmi okok miatt kulcsfontosságúak voltak Szerbia számára, ezért is érthető a csalódás Albánia függetlenségének 1912-ben történt kikiáltása és nemzetközi elismerése miatt. Azonban a szerb kormány ezután sem mondott le azon törekvéséről, hogy Észak-Albánián keresztül kijusson az Égei tengerre és onnan egészen az Ortranti-kapuig. Az Sz-H-Sz Királyság létrehozása után Belgrád 1921 közepén együttműködési szerződést írt alá a Mirdita törzs vezetőjével, Gjoni Markagjoni házával. A kontraktus értelmében a délszláv állam hadserege garantálta a szabad mirditai köztársaság határait a mai Észak-Albánia és Koszovó területén, amely „országot” pedig a belgrádi kormány képviselte. 1921. július 17-én valóban kikiáltották a Mirditai Köztársaságot (*Republika e Mirditës*), Prizren fővárossal, elnökévé a mirdita törzsbeli (*mirdita*) geg nemzetségfőt, Gjoni Markagjont tették meg.²⁹ A mindössze négy hónapig fennálló újdonsült államot és bábkormányát egyedül Belgrád ismerte el, hiszen neki köszönhetően az Sz-H-Sz Királyság kiterjeszthette fennhatóságát a szomszédos észak-albániai területekre is. Viszont a Mirditai Köztársaság létezése nagy veszélyt jelentett a fiatal albán állam számára, és mivel a nagyhatalmak nem engedélyezték Albánia destabilizálását, így a Mirditai Köztársaság 1921. november 20-án bejelenteni kényszerült önfelosztását. Ezt követően Észak-Albánia ismét Albánia, Koszovó pedig Szerbia része lett, egészen 2008-ig, amikor függetlenedett.

2. A horvát nemzeti eszme – „Nagy-Horvátország”

A horvát állam független volt 1102-ig, amikor Könyves Kálmán személyében magyar király került a horvát trónra. Az ekkor létrejött magyar-horvát állami közösség 1918-ig tartott mint Európa egyik legmaradandóbb köteléke. Az 1790. évi magyar országgyűlésen keletkezett nézeteltérést (a Karok és Rendek Táblája a magyar nyelv bevezetését indítványozta, amit a horvát követek elutasítottak Horvátországra nézve) követően

forma, a családközösség, amely a közös vagynon alapult. A 19. század végére ez a kötelék felbomlott és lassan a birtokosokra és a szegényparasztokra polarizálódott a lakosság. A nemzeti bank 1883-ban alakult meg, majd elkezdődtek a gyárépítések, Belgrád és Niš között pedig 1884-ben fölépült az első vasútvonal.

²⁸ Zef MIRDITA: *Albanci u svjetlosti vanjske politike Srbije*. in: *Jugoistočna Europa 1918–1945*. <http://www.hic.hr/books/jugoistocna-europa/mirdita.htm#albanci>.

²⁹ A kereszténység felvételét követően, majd a bizánci uralom idején az albán népesség felekezetiileg is megosztott. A gegek a római katolikus, míg a toszkok az ortodox felekezethez tartoztak. Az oszmán hódoltsággal a toszkok zömében szunnita muszlimok lettek, a gegek jelentős része (Shkodër környékén, Mirditëban) továbbra is megmaradt a katolikus vallásnál.

váthoz legközelebbi nép. Az ausztrioszlávizmus (a Habsburg Császárság szláv népeinek összefogása) gondolatát is népszerűsítő illírek azt is tervezték, hogy az említett helyesírás segítségével a szintén katolikus szlávok – lengyelek, csehek és szlovákok – is megérthetnék egymást. A jugoszláv eszmét hirdető mozgalom idővel a kulturális, irodalmi és nyelvi területről politikaira tért át, főleg miután céljait Draskovich János (Janko Drašković) gróf összegezte a *Disertatia illiti razgovor* című röpiratában.³³ A „nagyhorvát” eszmét hirdető program fő pontjai: Horvát-Szlavónország egyesítése Dalmáciával, Katonai Határörvídékkel és Bosznia-Hercegovinával, valamint a szlovénlakta Stájerországgal, Krajnával és Karinthiával. Ezekben a területeken hivatalos nyelvként az illír (horvát) szolgálna. Draskovich gróf „Disertatio”-jából sokan azt „olvasták ki”, hogy számára a kialakulóban lévő és különböző tájszólást beszélő szlovén nemzet valójában a horvát nép egyik ága („Alpokban élő horvátok”). Ezért a programját inkább horvát nemzetinek tekintik, mint illírnek, mivel Draskovich gróf kizárólag a horvát- és szlovénlakta területek egyesítését tűzte ki célul, az illír mozgalom pedig valamennyi déli szláv közeledését szorgalmazta.

A jugoszláv (illír, horvát) nemzeti eszme ébredése jegyében zajlott az 1832–1836. évi magyar országgyűlés is. Annak összehívása előtt Zágrábban 1832. november 11-én összeült a horvát rendi gyűlés, hogy megválassza a követeket. Ezen az ülésen Wlasits Ferenc báró, horvát bán alkapitánnyá nevezte ki *Rukavina György* (*Juraj Rukavina Vinogradski*) tábornokot, aki köszöntő beszédét a rendi gyűlés nagy éljenzése mellett horvát nyelven mondta el. Ez volt az első alkalom, hogy a szaboron valaki anyanyelvén szólalt fel. A magyar országgyűlésre megválasztott követek – Kukuljevich Antal és Buzsán Hermán a Karok és Rendek Táblájára, Draskovich János gróf a Főrendek Táblájába – azt a követutasítást kapták, hogy tartsanak ki amellelt, hogy a protestánsok továbbra se kapjanak polgári jogot Horvát-Szlavónországban, ellenezzék a magyar nyelv bevezetését a „kapcsolt részekben”, valamint, hogy „Alsó- Szlavónia és Fiume kérdésében” ragaszkodjanak ahhoz, hogy azok Horvátország területét alkotják.³⁴ A reformok útján haladó, a nemzeti állam felépítését célként kijelölt Magyarország egyre inkább távolodott régi szövetséges társától, Horvátországtól. A Dráván túliak ugyanis magyar mintát követve saját államot szerettek volna felépíteni, amíg a magyar rendek Horvátországot csakis Magyarország részeként tudták elképzelni. A két nép közötti elhidegülést Bécs arra használta, hogy a horvátokat Magyarország ellen fordítsa. Az udvar a fiatal illíreket bátorította abban, hogy folytassák tevékenységüket, sőt 1835-ben Gaj Lajos engedélyt kapott arra, hogy szerkesztésében Zágrábban megjelenesse az első horvát nyelvű politikai lapot *Novine horvatzke* néven, melynek irodalmi melléklete volt a *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*. Itt jelentette meg 1835-ben *Antun Mihanović* a *Horvatska domovina* (A horvát haza) című versét, a későbbi (mai) horvát himnusz szövegét. A következő évtől *Ilirske narodne novine* cím alatt jelent meg a lap, és az illír mozgalom szócsöve lett. Gaj a névváltozást (a „horvát” melléknevet az „illír” szóval helyettesítette) azzal magyarázta, hogy az „*Illíria*” fogalom magába öleli Horvát-

³³ Kulturális téren illír olvasóköroket szerveztek, anyanyelvű irodalmi műveket jelentettek meg. 1839-ben Sziszezen Ivan Kukuljević drámáját mutatták be mint az első horvát nyelvű színházi előadást, majd Zágrábban létrejött a horvát színtársulat is. Az addig német nyelven és kultúrán nevelkedő horvát értelmiség ezzel lehetőséget kapott saját nyelve használatára, alkalmazására a kultúra minden terén. Nem véletlen tehát, hogy az illírmozgalmak éppen az értelmiségiek körében aratott nagy tetszést.

³⁴ Az 1832/1836. évi országgyűlés naplója. 1833. január 11-iki ülés. Az 1832/1836. évi országgyűlés IV. számú irománya. Lásd SZEKFI Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Budapest, 1926. 401. p.

Szlavónország és Dalmácia területén kívül még Isztria, Karinthia, Görc, Krajna, Stájerország, Raguz, Bosznia, Hercegovina, Montenegró, Szerbia, Bulgária és Dél-Oroszország területét. Az ezek összefogásán ténykedő 30 éves horvát író, szerkesztő, lapkiadó 1839-ben – Franz Anton Kolowrat gróf állam- és konferenciáminiszter – javaslatára kitüntetést (értékes gyűrűt) kapott a királytól, jöllehet a kancellária közölte, hogy addig még egyetlen magyar író sem részesült ilyen királyi elismerésben. Egyes magyar szerzők megjegyezték, hogy Gajnak „rövid négy év alatt sikerült az egész horvát ifjúságot fellázítani a magyarok ellen”.³⁵

A déli szlávok összefogásának céljából az illírek vezetője a Zágráb, Kőrös és Varasd megyékben használt *kaj* nyelvjárás helyett a (Szlavónia, Katonai Határörvidék, Raguz, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró területén beszélt) *što*-nyelvjárást vezette be lapjában. Ezt azzal magyarázta, hogy Raguz horvát költői már évszázadokkal azelőtt világirodalmi jelentőségű költeményeket alkottak a *sto* nyelvjárásban. Utóbb kiderült, hogy a szerbek Dubrovnikot „szerb Athénnek” tekintik, ahogy szerbként tekintenek valamennyi *što*-nyelvjárást beszélőre.³⁶ Ennek ellenére Gajék folytatták a jugoszlávok egyesítésére törekvő munkájukat, melynek köszönhetően a horvát közvéleményben erősödött a (dél)szlávok iránti vonzódás és a magyaroktól való elhidegülés. Mégis az illírek nem tudták megnyerni még a Monarchián belül élő, nyugati kultúrához tartozó, katolikus vallású, hasonló nyelvet beszélő szlovénokat sem, ami pedig Szerbiát illeti, ott ugyan álmodtak egy délszláv államról, de abban Belgrádnak (nem pedig Zágrábnak) szánták a vezető szerepet.³⁷

A bécsi udvar által támogatott illír mozgalom magyarellenessé vált, és megosztotta a horvát nemzetet, amely az 1840-es évek elején két pártra szakadt: a magyarbarát politikát támogató konzervatív arisztokrácia és a túrmezei bocskoros nemesség létrehozta a *Horvát-Magyar Pártot* (*Horvatsko-Vugerska strajanka*), az illírismus eszméje összefogta a polgárságot és az értelmiségeket, akik *Illír Párt* nevű politikai tömörülést alapítottak.³⁸ Az előbbieket a Magyarországgal való szoros államközösség elvét hirdették, az utóbbiak pedig Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, a Katonai Határörvidék és Fiume egyesülését egy Magyarországtól elkülönített független politikai-területi egységben. Emellett az illírek kulturális (később politikai) egységet kívántak létrehozni a boszniai horvátokkal, valamint a szlovénokkal és a szerbekkel: mindenekelőtt egy közös illír irodalmi nyelv megalkotásában mesterkedtek. Ez viszont teljesen elfogadhatatlan volt a

³⁵ MISKOLCZY Gyula: *A horvát kérdés és a délszláv állam gyökerei, A kormány horvát politikája*. Napkelet. Budapest, 1929. 21. sz. 564.

³⁶ A szerbek részéről Raguz „kiszajátítása” mély sebeket okozott a legutóbbi időkben (pl. a szövetségi hadsereg 1991 decemberében bombázta a világörökségnek számító Dubrovnik óvárosát), az egyik szerb vezér pedig elmondta: „Kiépitjük újból Dubrovnikot méghozzá úgy, hogy még szebb és régebbi lesz mint korábban”. *Sapientii sat*.

³⁷ Gaj Lajos a szerbekkel való egység megteremtése érdekében sok engedményt tett, de figyelmen kívül hagyta, hogy a két nép között sohasem volt igazi rokonszenv, jöllehet 1918 előtt ellenségeskedés sem, habár gyakran olvasni az „ősi gyűlöletről”, amely terheli a két nemzet múltját. A délszláv eszme alapproblémája az, hogy nyelvi hasonlóságra épített, és nem mérte fel a két nép közötti civilizációs, kulturális és vallási különbségeket. A horvátok és a szerbek több mint ezeréves – állami-nemzeti – múlttal rendelkeztek, amelynek szerves része és a kollektív identitás alappillére volt az egyik oldalon a nyugati értékrend és a katolikus vallás, a másikon pedig az ortodoxia és a keleti kultúra. Sem Gajéknak, sem Titóéknak egy évszázaddal később nem sikerült megszüntetni a különbségeket, és összekötni a két civilizációt, pedig a szocialista Jugoszláviában a vallásüldözéshez is folyamodtak.

³⁸ A magyarbarát pártot *Rauch* és *György* (Levin és Juraj Rauch) báró testvérek, *Joszipovics Antal* (Antun Josipović), a túrmezei kisnemesek ispánja és *Erdődy János* gróf vezették, amíg az illírek soraiban *Draskovich János* gróf és *Kulmer Ferenc* báró voltak a legtekintélyesebb egyéniségek.

Horvát-Magyar Párt követői számára, akik mindenekelőtt a délszláv eszme (illírizmus) ellen léptek fel, tiltakozva az „illír” név, valamint a „vláh” (szerb) „što” nyelvjárás ellen, kiemelve a „tisztá” horvát név és nyelv (a „kaj” nyelvjárás) megőrzésének szükségességét. A magyarbarát párt megvádolta Gajt, hogy az orosz cár ügynöke, s hogy pánszláv izgatása a horvátországi bajok fő forrása, mire az „illírek” a Horvát-Magyar Párt támogatóit „magyaronok” gúnynévvel nevezték el jelezve, hogy azok „elmagyarosodotak”.³⁹ A két párt közötti elmérgesedett viszony már az első megyei tisztújításon (1842. május 30-án, miután az illírek győztek a választásokon) Zágrábban fegyveres összecsapáshoz vezetett, mire a király *Haller Ferenc* erdélyi grófot nevezte ki horvát bánná azaz a feladattal, hogy rendezze a horvátországi helyzetet. Az uralkodó 1843-ban elfogadta Haller bán javaslatát, hogy tiltsák be az illír nevet és jelvényeit (a félholdat és hatágú csillagot ábrázoló címer), miután a török Porta is panaszkodott a boszniai katolikusok közötti illír agitáció miatt. A király nem vette el Gaj Lajostól a lapját, hanem az csupán a nevét változtatta meg, így *Narodne novine* (Népújság) név alatt jelent meg tovább. Úgyszintén nem szűnt meg az Illír Párt sem, hanem Nemzeti (Nép-) Pártként (*Narodna stranka*) folytatta működését, és csakhamar – Haller bán segítségével, a magyarbarát túrmezei bocskoros nemesség „kizárásával” – többséget szerzett a szaborban.⁴⁰ Az egyre feszültebb politikai helyzet újabb konfliktushoz vezetett a megyei tisztújításokon, így 1843. december 9-én Zágrábban fegyveresen összecsaptak a két párt hívei, aminek következtében két ember az életet vesztette. Erre a király Haller bánt ki-nevezte Zágráb vármegye főispánjává. 1845. július 28-án és 29-én ismét összecsaptak az illírek és a magyaronok az újabb Zágráb megyei tisztújításon, amelyen ezúttal a Horvát-Magyar Párt jelöltje Zsuvics József (Josip Žuvić) aratott győzelmet. Az akkori főtér-ről, a Szent Márk térről távozó elégedetlen illírek a magyarbarát Tadija Ferić házából (véltetően ünneplésből) eldördült lövés hatására megtámadták a házat, ami komoly összetűzéshez vezetett, amelynek a katonaság beavatkozása és a tömeg feloszlátása vetett véget. A konfliktusnak 17 halálos áldozata és nagyszámú sebesültje volt.

Az 1847/1848-as pozsonyi országgyűlés előtt Zágrábban ült össze (1847. október 18-án) a szabor, mint az utolsó rendi gyűlés, és feliratban kérte a királyt, hogy Horvát-Szlavónország a magyar törvényeket hiteles latin fordításban kapja meg, továbbá hogy a király szentesítse az 1845. évi gyűlés javaslatát az önálló horvát érsekség felállításáról

³⁹ Az elmúlt bő másfél évszázadon keresztül a délszláv irodalomban a „magyaronokat” rendszerint a nemzeti öntudat hiánya miatt vádolták, viszont az illírekről azt állították, hogy „erős szláv érzelműnek” köszönhetően elősegítették Horvátország önállósodását. Azonban a valóság az, hogy sokkal inkább voltak a „magyaronok” mint az illírek tisztában a (horvát) nemzeti öntudatukkal, a (horvát) nyelvükkel, valamint a magyar-horvát államközösség fennmaradásának szükségességével.

⁴⁰ A túrmezei nemesi község (*communitas nobilium de Turopolja, communitas nobilium Campi Zagrabienensis*) a 12. században keletkezett, amikor a zágrábi királyi vár egyes jobbágyságait nemesi rangra emelték. A túrmezei nemesek azonban nem voltak teljesen mentesek minden teher alól. A bán ugyan elrendelte, hogy a túrmezeiek évente válasszák meg maguknak az ispánjukat (*comes terrestris*), de mellette a hatalomban részesült a zágrábi, illetve túrmezei ispán is (*comes Campi Zagrabienensis*), akit a bán nevezett ki, és a túrmezeiek által választott ispán neki volt alárendelve. Hosszú küzdelem végén 1553-ban a túrmezeiek megkapták teljes szabadságukat, melyet az 1560. évi statútum biztosított. A község /valójában járás/ szervezetét az 1737. évi *Esterházy bán statutuma* rendezte, valamint az 1749. évi szabor által hozott statútum szabályozta. A túrmezei járás központja Velika Gorica volt (ma Zágráb külvárosa) és a járáshoz tartoztak: Rakitovec, Kurilovec, Pleso (ma a zágrábi repülőtér), Kobilić, Pakarje, Donja és Gornja Lomnica, Kostanjevec, Lekenik, Mraclin és Lukovec.

Zágráb székhellyel, Dalmácia és Fiume egyesülését Horvát-Szlavónországgal, illetve hogy a belügyekre nézve engedélyezze a „nemzeti-nép” nyelv használatát.⁴¹

Az 1848-as magyarországi események, s a nagy nemzeti lendület és öröm vörös posztóként hatott a horvátokra. A Néppártiak – név szerint Kulmer Ferenc – kérték az uralkodót, hogy a kiüresedett báni székre a délszláv (illír) érzelmű, és egyben császárhoz végtelenül hű Jellasics József (Josip Jelačić Bužimski) bárót ültesse, aminek az uralkodó eleget tett.⁴² Az új bán 1848. április 18-án kezdte meg működését Zágrábban, majd az egyik első intézkedéseként elrendelte, hogy a horvát hatóságok a szabor összehívásáig csak neki engedelmeskedhetnek, ami valójában Horvát-Szlavónország Magyarországtól való elszakadását jelentette.⁴³ Április 25-én kihirdette a jobbágyfelszabadítást és a feudális viszonyok megszüntetését (amit később a szabor is elfogadott), amivel jelezte, hogy 'Horvátországnak nincs köze a magyar országgyűléshez és annak határozataihoz'. Ezt követően a május 11-én kelt báni értekezleti felirat közölte V. Ferdi-

⁴¹ A horvát irodalomban, főleg 1991 után rendszerint azt írják, hogy a „horvát” nyelvet tették hivatalossá, ami csak részben igaz, hiszen a nyelvet nem nevezték horvátnak, hanem „nemzeti” nyelvnek. Később a délszláv eszme és a „szerb-horvát nyelv” elnevezés népszerűsítésének hatására jelentkezett a Nemzeti Alkotmányos Párt részéről az igény, hogy a magyar-horvát kiegyezésben a „horvát nyelv” elnevezés szerepeljen. A 20. században a horvátokra kemény küzdelem várt azért, hogy bebizonyítsák a horvát nyelv létezését, és a „szerb-horvát” nyelv mesterséges alapjait.

⁴² Zágrábban még nem tudtak Jellasics báni kinevezéséről, amikor március 25-én megtartották a nemzetgyűlést, amelyen Gaj Lajos és Kukuljević János kidolgoztak egy királyhoz intézendő feliratot. A legfőbb követelés Jellasics báni kinevezése, valamint Horvátország, Szlavónia, Katonai Határörvidék, Dalmácia és Fiume egyesítése, horvát felelős kormány kinevezése volt. A 30 pontból álló „A nép követelései” (*Zahtjevanja naroda*) a magyar 12 ponthoz hasonló polgári programot hirdetett, és ennek megvalósítása érdekében intézte a követeléseit a királyhoz, aki március 30-án az említett feliratot átadó küldöttségnek ígéretet tett, hogy méltányos kéréseiket megfontolja, de a magyar korona egységével ellentétes kívánságokat nem teljesíthet. Jellasics kinevezésénél az udvar kettős játékot folytatott: látszólag a magyar követelés mellett állt Jellasicscal szemben, másrészt pedig a magyar szabadságharc elleni fegyveres fellépésre biztatta a horvát bánt, aki egyben altábornagy kinevezést is kapott. Az udvar szándéka az volt, hogy a magyar forradalom bukását „belső zavargások”-kal oldja meg. Lásd HEKA László: *A horvátok és az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LXVI. Fasc. 10., Szeged 2004.; HEKA László: *Az 1848–1849. évi szabadságharc és a horvátok*. Hagyaték. (Szerk.) Sipos Tünde. Magyar Egyesületek Szövetsége – Savez mađarskih udruga. I. évf. 1. szám. Pélmonostor – Beli Manastir. 2007. 24–71. p.

⁴³ Jellasics báró báni kinevezése a délszláv érzelmű horvátok, a Habsburg Császárság szerbjei és a bécsi udvar közös érdeke volt, amiről tanúskodik Gaj Lajos aktív agitálása Bécsben. Az egyébként polgári származású illír vezetőt 1848. március 20-án a császári palotában fogadták Ludvig főherceg szobájában Ferenc Károly és Johann főherceg, az Állami Konferencia tagjai jelenlétében. Itt Gaj megismételte Jellasics horvát banná való mielőbbi kinevezésének fontosságát, mire Ludvig főherceg megígérte, hogy támogatni fogja Jellasics kinevezését azzal, hogy az ügyet „végig kell vinni” az Állami Kancellária ülésén keresztül. Mielőtt március 22-én visszautazott volna Zágrábba, Gaj Bécsben a horvát és a szerb egyetemistákkal tárgyalt, főleg Đuro Daničićsal és Svetozar Markovićsal. A tanácskozások gyümölcse két (március 20-án és 21-én kelt) proklamáció volt, amelyet a „Horvátországban, Szlavóniában és Dalmáciában élő testvérekhez” küldtek. A Bécsben tanuló délszláv egyetemisták fölhívást intéztek a honpolgáraikhoz: „Mi, slávok a Császárság lakosságának szinte a felét alkotjuk, mégis az idegenek elnyomása és önkényuralma alatt állunk. Elnyomnak bennünket a béke és szeretet szép szavait emlegetve [...]. Ezért keljél föl te szegény nemzetünk, és mondd ki az akaratodat. Azért tedd ezt, mert szabad nemzet vagy [...]. Azt mondják, már szabadok vagytok, mert szabad sajtók és polgári gárdátok van [...] Tudjátok mi a szabadság nemzet nélkül? Test lélek nélkül. Halott tárgy. Mi élő szabadságot akarunk. Tudjátok-e, hogy meg akartak semmisíteni bennünket Pozsonyban a halott szabadság nevében, meg akartak fosztani bennünket a nemzetünktől, nemzeti színeinktől, a címertől és nyelvünktől? Szabadság és a nemzetiség az egész világ számára szétválaszthatatlanok. Ne higgyünk tovább azoknak, akik szép szavakkal és ravaszsággal már fél évszázada folyamatosan a fejünket akarják. Mondjátok ki a nemzeti akaratot, és a mi eltipróinkat elérí az Isten jogos ítélete.” Lásd Ferdo Šišić: *Kako je Josip Jelačić postao banom?* Belgrad, 1934., 34–35. p.

nánndal, hogy Jellasics nem engedelmeskedik a magyar kormánynak, mert az 'a horvát nemzet érdekei s a birodalom egysége ellen dolgozik'. Május 18-án Jellasics bán választásokat írt ki Horvát-Szlavónországban és a Katonai Határőrvidéken, majd az uralkodó tiltása ellenére június 5-én megtartotta a szabort, amelyen nagy számban jelentek meg (először) a katonai határőrvidéki, valamint a Szerém megyei szerb nemzetiségű képviselők is. Ezen a napon történt meg a báni beiktatás, amelyet a délszláv eszme jegyében az ortodox (szerb) pátriárka, Josif Rajačić végzett, mivel Haulik György zágrábi püspök (1852 -től az első zágrábi érsek) „halaszthatatlan” munka miatt ezen a napon Bécsben időzött. V. Ferdinánd június 10-én felfüggesztette tisztségéből Jellasics bárót, de ezt a szabor érvénytelennek nyilvánította, majd június 29-én diktatorikus hatalommal ruházta fel a közkedvelt bánt. János főherceg közvetítésével Bécsben találkoztak Jellasics és Batthyány, de a két ország fejének csupán annyiban sikerült megegyeznie, hogy mindkét fél vonja vissza csapatait a határokról. A magyar csapatok visszavonultak a Dráva folyó partjától, de Jellasicsék szerint a két ország közötti határok a Drávától lejjebb húzódtak, mert a későbbi Vajdaság területe is Horvátországhoz tartozott (mivel a szerbek és a horvátok egy nemzetet képeztek). Egyébként a magyarországi szerbek érdekeit is képviselő horvát bán ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar kormány mondjon le a pénz- és hadügy irányításáról (azok egyesüljenek a bécsi központi kormányban), valamint hogy ismerje el a szerbek autonómiáját, Horvát-Szlavónországnak pedig teljes belügyi függetlenséget biztosítson, úgyszintén a horvát nyelv használatát még a magyar országgyűlésen is. A báró tisztában volt azzal, hogy ezek a követelések elfogadhatatlanok, hiszen Bécsből hazatérve folytatta a mozgósítást a katonai határőrvidéken. A fegyveres összecsapás fenyegetésének hatására a magyar minisztertanács augusztus 27-én határozatot hozott, hogy javasolni fogja – a magyar korona felségjogainak fenntartása mellett – Horvátország teljes autonómiájának elismerését. Azonban az elinduló lavinát már nem lehetett megállítani.

A szabadságharc leverésében fontos szerepet vállaló Jellasics kénytelen volt a néppel elfogadtatni az abszolutizmust és az oktrojált alkotmányt, mert az udvar azt üzenté neki, hogy ha Horvátország nem fogadja el az alkotmányt, akkor Bécsben rebellistáknak tekintik a horvátokat is, „mint a magyarokat”.

Az abszolutizmus megszűnése után ismét közeledett egymáshoz a magyar és a horvát nép, s ekkor jelent meg Horvátországban a „szerb kérdés”. Az 1861. évi szaboron a szerb nemzetiségű képviselők indítványozták a szerbek „*diplomatikusan*” nemzetként való elismerését Horvátországban, amit a többi képviselő azzal utasított vissza, hogy a szerbek elismerése ártana a Magyarországgal folytatott közjogi küzdelemnek.⁴⁴ A horvátországi szerbek között főként a szerb többségű Szerém megyéből érkező képviselők szorgalmazták a nemzetük „*diplomátikus nemzeté*” való nyilvánítását. Legmesszebbre ment Jovan Subotić (Szubotics János) képviselő, aki indítványozta egy felirat küldését a királynak „*a horvát-szerb nemzet nevében*”.⁴⁵ A szabor határozottan elutasította a két

⁴⁴ 1864-ben Zágrábban tartották meg az „*Első Horvát-Szlavón-Dalmátországi kiállítás*”, és az erre az alkalomra készített katalógusban föltüntették a horvátországi nemzetiségeket, melyek között nem szerepeltek a szerbek, jöllehet említést tettek a romákról, sőt még a negyvenegy fős örménységről is. A katalógus szerint „*a Háromegy Királyság lakosai nemzetiségük szerint gyakorlatilag mindannyian horvátok, és a lakosság 95%-át teszik ki*”, de „*ezek egynevede görög nem egyesült vallású*”. J. ŠIDAK – M. GROSS – I. KARAMAN – D. ŠEPIĆ: *Povijest hrvatskoga naroda 1860–1914.*, Zágráb, 1968, 34–35. p.

⁴⁵ Jovan Subotić 1817-ben született, majd Karlócán, és Szegeden járt gimnáziumba, végül Pesten szerezte meg 1840-ben a jogi doktorátust. Ügyvédként dolgozott, majd 1842 és 1847 között a *Letopis Matice srpske* nevű évkönyvet szerkesztette. Irodalmi tevékenysége mellett a zágrábi színház igazgatója volt. Noha

nemzet egybeolvasására tett első kísérletet, de csakhamar újabb javaslattal találkozott. Az úgyszintén szerb Szvetožar Miletics indítványozta „*a szerb és a horvát nemzet teljes individualitásának*” elismerését, mert: „*A szerb nemzetnek sehol sincs se helye, se otthona a Monarchiában, holott egymillióan vagyunk. Nem adják neki a Szerb Vajdaságot, ezért úgy véli, a Háromegy Királyság az a hely, ahol fölemelhető a hang a szerb nemzet védelmére. Igazából mi egy nemzet vagyunk, de a történelem a múltban két külön politikai életet, két nevet adott nekünk. Adja Isten, hogy idővel egy nemzet legyünk, nemcsak a származás és név szerint, hanem a történelem szerint is. Addig pedig valljuk be, hogy itt jelen van egy, a horváttal azonos törzsből és vérből eredő nemzet, amely más nevet visel, így adjuk meg a szerb nevét*”⁴⁶

Az abszolutizmus bukása után Horvátországban megújultak a régi, illetve létrejöttek az immár modern horvát politikai pártok: a délszláv érzelmű Nemzeti Párt utódja lett a Nemzeti (Liberális) Párt, a magyarbarát Horvát-Magyar Párté pedig a Nemzeti Alkotmányos (köznyelven Unionista) Párt, míg a történelmi jogok alapján Horvátország függetlenségét követelő Horvát Jogpárt csak később lett számottevő politikai tényező. Végül megemlítendő a Nemzeti Pártból kivált Önálló Néppárt is, amely lényegében a bécsi udvar horvátországi „kirendeltsége” volt. A pártoknak csakhamar állást kellett foglalni a szerb képviselők újabb „nemzeti egyenjogúságra” vonatkozó indítványával kapcsolatban. Amíg a nemzeti liberálisok és az önálló néppártiak szövetkeztek a szerbekkel (Subotić az Önálló Néppárt képviselője volt), addig az unionisták és főként a jogpártiak soraiban fölháborodást keltettek az 1865-től kezdve a „szerb-horvát” nemzet és nyelv elismerésére tett kísérletek. Ante Jakić azokat „provokációnak” nevezte, mondván. „*Ha megneveznénk a nemzetünket, akkor az a horvát. A szerb testvérekkel való egység miatt nem akartuk kimondani a „horvát nemzet” kifejezést, de úgy tűnik, nekik ez sem elég.*”⁴⁷ Dragojlo Kušlan honatya hozzátette, hogy a szerbek „*diplomátikus*” elismerésével a horvát náció elveszítené a saját nemzeti jellegét: „*Ezt az államunkat, melyet az uralkodóval szemben, és az egész „diplomátikus” világ előtt kizárólag horvátnak nevezik, másképp nem lehet nevezni. Ezt az államunkat semmilyen összetartás érdekében sem tudjuk senkivel a világon megosztani.*”⁴⁸ Matija Mrazović kiemelte, hogy már 1861-ben a szabor elismerte a szerbek egyenjogúságát, az új indítványok pedig csakis a nemzetgyűlés munkáját szándékozzák megzavarni, az egységet akarták megtörni. Mihajlo Polit erre a következőt válaszolta: „*Amíg nem érkeztem horvát környezetbe, nem ismertem a horvát nemzetet, ezért fájt, amikor horvátnak neveztek, mert engem úgy tanítottak, hogy az a nyelv, amelyen beszélek és a nemzet, amelyhez tartozom, az szerb [...] Mi nem akarunk semmit sem elfoglalni, azzal is tisztában vagyunk, hogy a nemzetünket nem fenyegeti semmilyen veszély, de látjuk, hogy a szerbek és a horvátok nem lettek egyek. Beszélhetnék még a nemzetről, de nem akarok, mert róla már sokat írtam, azonban hangsúlyozni kell, hogy a nyelv a nemzetnek csak egy alkotóeleme, és mellé kell még az azonos történelem, nevelés, politikai irányzat stb. Amíg a horvátok és a szerbek ezekben nincsenek azonos állásponton, addig én mint szerb azt követelem, hogy a nyelvünket*

hangoztatta a szerb identitását, őszintén dolgozott a szerb-horvát közeledésen. 1866-ban az új, zágrábi székhelyű Jugoszláv (ma Horvát) Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává választották. 1866-ban Újvidékre költözött, az ottani Matica srpska elnökévé választották. 1886-ban halt meg.

⁴⁶ Martin POLIĆ: *Parlamentarna povijest Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* I., II. köt. Zágráb, 1899. 167. p.

⁴⁷ Uo. 168. p.

⁴⁸ J. ŠIDAK – M. GROSS – I. KARAMAN – D. ŠEPIĆ i. m. 34–35. p.

diplomatikai nyelvnek ismerjék el, mert bármely más esetben azt feltételezem, hogy föltűntünk supremációt gyakorolnak”.⁴⁹ Josip Vranicani (Vraniczany József) szónoklatában elmondta, hogy „a szerbek agresszív politikára vállalkoztak, mi pedig csak védekezünk. Előbb a szerbség jeleként a vallást tartották, most már a što nyelvjárást is, így szerintük mi horvátok nem is létezőnk, vagy esetleg elismernek bennünket a tenger mellék lakosai-ként. Ha egyenlőséget akarunk, akkor annak kell engedni, aki az agresszív politikára vállalkozik”.⁵⁰ Kušan báró a beszédében összefoglalta az illír időktől kezdve elhangzott szerb követeléseket, majd megjegyezte: „ha most a horvát helyett horvát–szerb nevet fogadunk el, a szerbek nem fogják elmulasztani, hogy pár év múlva a horvát szó mellőzését követeljék, és a nemzet neve szerb legyen”.⁵¹ Jovan Subotić cáfolta, hogy bárki is a szábor munkájának meggátolása miatt kezdeményezte az ügyet, de szerinte a képviselők és a közvélemény közül valakinek érdeke volt egy incidens kirobbanása a tárgyalóteremben, amely azonban elmaradt. Valóban tartottak néhányan a „szerb ügytől”, amely potenciálisan okozhatta volna a Háromegy Királyság bukását, és lehetetlenné tehetette a „horvát földek” egyesítését. A nemzeti liberálisok kezében lévő horvát sajtó „elhallgatta” a fenti vitát, de ezt nem tették meg a szerb újságok. A „Svetovid” című lap egyebek közt kiemelte: „a délszláv törzsek az igazi közösséghez csak akkor juthatnak, ha tisztelik egymásnak az otthonát. Ha az egyik beköltözik a másik házába, akkor nem követelheti, hogy abban megváltozzon a név [...] A horvát államban a név tehát horvát kell, hogy maradjon. Elismerheti az ország a többi nemzet létezését, de nem diplomatikusan. Mi is kimondjuk, hogy a mi Szerbiánkban bolgárok és oláhok élnek, de mindannyian a szerb nemzetet alkotjuk, nem pedig bolgár–oláh nemzetet [...] Miért neheztelnek egyesek a horvátokra, amiért horvátok akarnak lenni a saját hazájukban? Miért követelnek Horvátországban olyat, amit Szerbiában soha nem adnának meg? [...] Pedig az idei száborban a horvátok, ahelyett hogy jogosan kimondanák: „a horvát nemzet”, mégis a „mi nemzetünk” kifejezést használták. És ezek után még azt mondják, hogy a horvátok nem a barátaink...”⁵²

Jovan Subotić javaslatának elutasítása után, 1866. március 8-án Mihajlo Polit-Desančić képviselő benyújtotta „Szerém megye lakóinak indítványát a Háromegy Királyság szerb és horvát nemzete egyenjogúságának elismeréséről”, amivel újabb tárgyalást indítványozott a szerb kérdésről.⁵³ Ez idő tájt került sor a horvát és a magyar királyi bizottságok horvát-magyar kiegyezésre vonatkozó tárgyalásaira (a horvátok a perszonális unió elismerését követelték a magyar bizottságtól), melyek sikertelen lezárása után próbálkozott Ilija Garašanin (kétszer is) kapcsolatba lépni a horvátokkal, pontosabban a Nemzeti Liberális Párt vezetőivel.⁵⁴ Strossmayer József György diakovári püspök, a Pestről hazatért horvát királyi bizottság vezetője 1866. augusztus végén elfogadta Garašanin javaslatát, hogy dolgozzon a délszláv állam létrehozása érdekében.⁵⁵ A horvát politikai életben nagy törést jelentettek a magyar bizottsággal lezárult sikertelen tár-

⁴⁹ Martin POLIĆ i. m. 168. p.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 169. p.

⁵² Uo.

⁵³ J. ŠIDAK – M. GROSS – I. KARAMAN – D. ŠEPIĆ: *Povijest hrvatskoga naroda 1860–1914*. 34–35. p.

⁵⁴ G. JAKŠIĆ – V. VUČKOVIĆ: *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila. Prvi balkanski savez*. Belgrád, 1963, 272, 273. p. Vö. Vasilije KRESTIĆ: *Hrvatsko-Ugarska nagodba 1868. godine*. Srpska akademija nauka i umetnosti. CDXXVIII. köt., Belgrád 1969., 349. p.

⁵⁵ Viktor NOVAK: *Jedno sporno pitanje iz srpskohrvatskih odnosa šezdesetih godina prošloga veka*. in: *Istorijski časopis* 1–2. sz, Belgrád, 1949, 188, 189. p. Vö. Vasilije KRESTIĆ i. m. 350. p.

gyalások, hiszen a délszláv érzelműek elfordultak Magyarországtól, és Szerbia felé kacsingattak. A Szerb Hercegség tárt karokkal várta az Osztrák-Magyarország déli szláv-jait, amiről tanúskodik a belgrádi *Svetovid* (Világnézet) című lap írása, mely szerint Zágrábnak „bízni kell a szlávok szolidaritásában, mert abban van a déli szlávok jövője.”⁵⁶ A délszláv közeledésért küzdők nagy csalódottságára két évvel később mégis létrejött a horvát-magyar kiegyezés.⁵⁷ Az 1868. évi XXX. tc. (a horvátországi 1868:I. tc.) egyik máig fontos eleme a horvát nyelv elnevezése és védelme volt (öt cikkely szabályozza a horvát nyelvet), főként a 20. századi szerb-horvát nyelv körüli viták szempontjából. E kérdés 1868 táján már olyan égetőnek bizonyult, hogy az unionistákból álló horvát királyi bizottság kettészakadt, a négytagú délszláv érzelmű kisebbségre, és a nyolctagú „magyaron” részre.⁵⁸ A többség kérte Deák Ferencről, hogy segítsen a horvát kérdés ügyében, amit a magyar fél meg is tett. A kiegyezési törvénycikk tárgyalásánál a többség szószólója, Zsuvics József a szabor 1868. szeptember 24-i ülésén összehasonlított bizottságának javaslatát a kisebbségi dolgozattal, és egyebek közt elmondta: „*E különbségek ebben állnak: [...] az országos küldöttség kisebbsége azt akarja, hogy hazánkban curialis nyelvül a szerb-horvát nyelv vetessék föl. Tisztelet képviselő urak! Én elismerem hazánkban a horvát nemzetet, s a horvát nyelvet, elismerem benne és kívülről a szerb nemzetet, s a szerb nyelvet is, mely utóbbi csak az elnevezésben, de a lényegében nem különbözik a horvát nyelvtől, de őszintén szólva szerb-horvát nyelvet nem ismerek, s hogy ilyen van, azt csak a kisebbség munkálataiból tudtam meg, de kétlem, hogy ily nyelvnek feltalálását a horvátok és szerbek finom nemzetiségi érzülete helybenhagyná.* (Hosszas éljenzés és taps.)”⁵⁹

A kiegyezési törvénycikk elfogadása után nem került le a napirendről a szerb-horvát kérdés, hanem azóta is komoly – elsősorban politikai – problémát jelent. A Strossmayer püspök vezette Nemzeti Liberális Párt körül tömörült délszláv érzelmű horvátok és a Habsburgok alatt élő pravoszláv szerbek küzdöttek a horvát-magyar kiegyezés ellen, mert az ellenkezett a szerb-horvát összefogásra irányuló céljaikkal. Ezért a lapjaikban hirdették „a magyar tiránia elleni” küzdelem szükségességét, ami főként a többségben szerb lakta Szerémségben jelentett veszélyt, mivel az ottaniak közül sokan felfegyverezettek voltak, az Egyesített Szerb Ifjúság (*Ujedinjena omladina srpska*) szervezet pedig a fölkelésre is gondolt.

⁵⁶ *Pogled na radnju Sabora Trojedne kraljevine* (Pillantás a három megye királyság szaborának ténykedésére), *Svetovid*, Belgrád, 1867. 3. sz. Vö. Vasilije KRESTIĆ i. m. 351. p.

⁵⁷ Lásd a 4. számú lábjegyzetet.

⁵⁸ A kiegyezési tárgyalásokon Deák Ferencet leginkább a katonai határörvidék ügye érdekelte, mert annak visszacsatolását a horvátok nem sürgették. A magyar bizottság tagjaként a tárgyalásokon részt vevő Csengery Antal ezzel kapcsolatosan megjegyezte, hogy a (nemzeti összetételt illetően majdnem „*iszta*” horvát lakosságú) varasd-kőrösi és a szentgyörgyi ezredekben „*békés földművelő nép*” élt, melynek bekebelezése a polgári Horvát-Szlavónországba közigazgatásilag azonnal megtörténhetett volna, de a katonai határörvidék többi része elmaradt volt, sovány földön, fejletlen iparral rendelkezett. Ezért a horvát és a magyar bizottság tagjai egyetértettek abban, hogy a határörvidéket veszélyes lenne felosztatni, mielőtt a kormány a lakosság számára megélhetést biztosít. A zágrábi főispán és költő, Mirko Bogovich e témáról elmondta Deáknak, hogy „*ha ezen felső határörvidékeket ma felosztatják, két hét múlva Zágráb ki lesz rabolva*”. Csengery ezzel a beszélgetéssel kapcsolatosan hozzáfűzte: „*Báró Rauch, kivel Deák ez észrevételt közlé, azt mondá erre, hogy Bogovich tévedett. Hogy-hogy? – kérde Deák – Mert nemcsak Zágrábot, hanem Laibachot (Ljubljana) is kirabolják – felelé Rauch.*” CSENGERY Antal: *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*. A Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1928. 202. p.

⁵⁹ *Pesti Napló*. 1868. 236–5540. sz. (1868. október 14. szerda).

A horvát nemzet két részre szakadt: a jugoszlávizmust követőkre és a magyarbarátokra. Az előbbieket táborba jelentősen növekedett a katonai határőrvidék 1881-ben történt polgárosítása és Horvátországhoz csatolása után. Khuen-Héderváry Károly gróf 20 évig (1883–1903) töltötte be a báni tisztséget és ez idő alatt mélypontra jutott a horvát-magyar és a szerb-horvát viszonyt. A szlavóniai illetékességű, magyar érzelmű bán kihasználta a horvát-szerb ellentétet arra, hogy a szerbekre építve két évtizedig „kordában tartsa” a horvátokat. Sikert ért el neki a kormány támogatójaként megnyerni az 1881-ben alakult horvátországi Szerb Önálló Pártot, ennek fejében engedélyezte a szerb zászló, a szerb nyelv és a cirill írás használatát, amit korábban a bánok megtagadtak. 1892-ben a kormánypárt vezetője, a szász elnöke, a belügyi osztály főnöke és a bán helyettese is szerb nemzetiségű volt. A kiegyezési törvénycikk végrehajtása körüli nézeteltérések, a magyar nyelv erőszakos bevezetése a hivatalokba, a horvátországi szerbek egyre hangsúlyosabb követeléseinek eredményezték a nacionalista Horvát Jogpárt megerősödését.⁶⁰ A pártvezető Ante Starčević bírálta a délszlávokat (a nemzeti liberálisokat), akiket „szláv-szerbeknek” nevezett, és az unionistákat, akik Horvátországot „a magyarok kezébe adták”. Elégedetlen volt Strossmayer püspök kulturális és tudományos terén kifejtett hathatós munkájával kapcsolatban is, azért mert a létrehozott intézményeket „jugoszláv” jelzővel illette, nem pedig horvátnak nevezte.⁶¹ Starčević álláspontja szerint a horvát nép jövője csak egy teljesen független, és a történelmi horvát területeken alapuló Horvát Királyságban képzelhető el, amelynek legitimitását a történelmi jog – a kora középkorig visszavezető „horvát államjog” – adta. A Jogpárt elutasította az „ausztroszlávizmust”, a „trializmust” és a Habsburg Monarchia föderalizálására vonatkozó elképzeléseket. Az 1880-as években legerősebb horvát párt lett (főként az értelmiségiek, elsősorban írók, költők, jogászok körében), Ante Starčević pedig kiérdemelte a „Hon atyja” címet, jóllehet őt általában horvát nacionalistaként a nagyhorvát eszme kidolgozójának nevezik.⁶² Ennek oka az volt, hogy valamennyi délszlávot horvátnak tartotta: így a szlovénok lakta területeket „Croatia alpestris”-névvel illette, magukat a szlovénokat pedig „hegyi horvátoknak” titulálta, ahogy a montenegróiakat is, akikre – Starčević szerint – a szláv-szerbek ráerőltették a szerb nevet. A horvátság számára a legnagyobb veszélyt Belgrádban látta (a délszláv érzelmű horvátok politikája miatt), ezért cáfolta a szerb nemzet létezését, a szerbeket pravoszláv horvátoknak tekintette.⁶³ A „nagyhorvát ideológia” létrehozójának halála után a Jogpárt több részre szakadt, annak egyik ága lesz majd az usztasák bázisa.⁶⁴

⁶⁰ A bánsága alatt lebonyolított választások nem voltak éppen a demokrácia példaképei, hiszen olykor a hadsereg is „segített” a választások lebonyolításában. Annak érdekében, hogy ne kelljen „túl gyakran” folyamodni a bizonytalan választásokhoz, a bán 1887-ben elrendelte, hogy a kiegyezési törvénycikkben előírt három évre szóló mandátum helyett a képviselőket öt évre válasszák meg.

⁶¹ Az 1874-ben alapított zágrábi székhelyű Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia csak az 1990-es rendszerváltás idején változtatta meg horvátra a nevét, holott valójában mindvégig horvát nemzeti akadémia volt.

⁶² Ante Starčević (1823–1896) életéről és munkásságáról lásd Mirjana GROSS: *Izvorom pravaštvo – ideologija, agitacija, pokret*. Golden marketing, Zagreb, 2000.; Pavo BARIŠIĆ: Ante Starčević (1823–1896). In: *Liberalna misao u Hrvatskoj*. (szerk.) Feldman, Andrea; Stipetić, Vladimir; Zenko, Franjo, Zagreb: Friedrich-Naemann-Stiftung, 2000.

⁶³ Starčević édesanyja – Milica Bogdan – is pravoszláv volt (a horvát nacionalisták szerint vlah, nem pedig szerb). Mások még azt is cáfolják, hogy valóban pravoszláv volt, hanem bunyevácnak nevezik.

⁶⁴ A „Hon atyja” 1918 után ritkán került említésre a Jugoszláv Királyságban, és a szocialista Jugoszláviában egyaránt, mivel nacionalista ideológiája miatt a betiltott szerzők listájára került. Az 1990-es évek elején megújították a Horvát Jogpártot, amely első éveiben szélsőjobboldali (Ante Pavelić, usztasák), ma

Khuen-Héderváry *divide et impera* politikájának következménye lett a szerbellenes és magyarellenes hangulat kialakulása, amely komoly válságot okozott az országban. 1902-ben a szerb nacionalista Nikola Stojanović a zágrábi *Srbobran* (Szerb védelem) nevű lapban megjelentette a hírhedt „*Do istrage vaše ili naše*” című cikkét, amelyben a szerb-horvát kérdést az egyik nemzetnek a másik általi megsemmisítésével tervezte megoldani.⁶⁵ A cikk általános felháborodást és tömegtüntetéseket keltett a horvát fővárosban, de nem kis meglepetésre a két nemzet délszláv érzelmű része csakhamar kibékült, az általuk 1905-ben létrejött Horvát-Szerb Koalíció (*Hrvatsko-srpska koalicija*) egy évvel később megnyerte a választásokat.⁶⁶ Azonban a politikai instabilitás ezzel még nem szűnt meg, hiszen az ország egyik része Szerbia felé húzott, a másik pedig a monarchia megtartásért küzdött. Bosznia-Hercegovina annektálásával egy időben Zágrábban kezdődött a Szerbia javára való kémkedéssel vádolt 53 horvátországi szerb politikus (az Önálló Szerb Párt tagjainak) „*felségárulási*” pere. A Monarchia-ellenes és nagyszerb tevékenységgel vádoltak bírósági eljárása 1909. március 3-án fejeződött be, amikor a zágrábi bíróság 22 személyt felmentett, a többieket 5-től 12 évig terjedő börtönbüntetésre ítélte.

A király 1912-ben felfüggesztette a szerb egyház önkormányzatát, ami további ellenségeskedést keltett a Monarchiabeli szerbeknél. Az I. és a II. világháborúban a horvátok és a szerbek többsége ellentétes (ellenséges) oldalakon harcolt, de ez sem gátolta meg őket abban, hogy egyesüljenek egy államba, amely 1992-ben, Horvátország és Szlovénia nemzetközi elismerésével végleg megszűnt.

Az 1918-tól 1992-ig fennálló délszláv állam a délszláv eszme megvalósulása volt. A szerbekkel való egység megeremtése miatt - Gaj Lajostól kezdve - a horvátok sok engedményt tettek. Viszont figyelmen kívül hagyták - ahogy a szerbek is - azt aényt, hogy a két nép között soha sem volt igazi rokonszenv, jóllehet 1918 előtt ellenségeskedés sem, habár gyakran olvasni az „ősi gyűlöletről”, amely terheli a két nemzet múltját. A jugoszlávizmus alapproblémája az, hogy nyelvi hasonlóságra épült, és nem mérte fel a két nép közötti civilizációs, kulturális és mindenekelőtt vallási különbségeket.

pedig mérsékelt jobboldali pártként (egy képviselője van a parlamentben) ténykedik. Jóllehet a párt rendszerint Starčevićre hivatkozik, gyakran említik a nevét, mégsem mondható, hogy a horvátok sokat tudnának róla vagy műveit olvasnák, inkább olyan személyként tisztelik, aki „valamiért nagy horvát volt”.

⁶⁵ Dr. Nikola Stojanović Mostarban született 1880-ban. Iskoláit Belgrádban végezte, majd Bécsben szerzett jogi doktorátust. Az 1902-ben közölt cikke után kényszerült elhagyni Ausztria-Magyarországot és újságíróként ténykedett Bosznia-Hercegovinában és Szerbiában. 1910-től az I. világháború kitöréséig a bosznia-hercegovinai szábor képviselője volt. Ezt követően Párizsba menekült, majd a háború befejeztével az új délszláv államban ügyvédként dolgozott. A II. világháború idején a csetnik mozgalom tagja volt, ami miatt börtönbüntetésre ítélték és megfosztották polgári jogaitól. 1964-ben halt meg Belgrádban.

⁶⁶ A horvátországi pravoszláv vallásúak (a későbbi szerbek) az 1488. évi forradalom idején sem érezték magukat másnak, mint ortodox vallású horvátoknak. A horvát himnusz dalszerzőjétől *Josip Runjanintól* kezdve számos hasonló példát lehetne felsorolni. *Aleksandar Trbuhović* határőrvidéki kapitány, aki 1812-ben Napóleon seregében Oroszországban harcolt, 1835-ben írta Ljudevit Gajnak, hogy ő „született horvát, noha a szerb egyház törvénye alá tartozik”. *Špiro Dimitrović*, illetve a neves horvát költő *Petar Preradović* (unokája, Paula von Preradovich írta az osztrák himnusz szövegét) szintén pravoszláv vallásúak, de horvátok voltak. Ortodox vallású volt *Dušan Kotur*, aki jelentős könyvtárát a Matica hrvatska egyesületre hagyta, valamint a horvát nemzeti színház első intendánsa, a horvát érzelmű *Stjepan Miletić*. Az egyik legjelentősebb horvát festő, *Nikola Mašić*, az idealista realizmus képviselője volt, a tudósok közül pedig kiemelkedik *Nikola Tesla* fizikus, aki 1856-ban született a horvátországi Smiljanban szerb-ortodox papi családban. Híres mondata: „Bűszke vagyok szerb származásomra és horvát hazámra.” A felsoroltak mellett *Borojević*, *Harambašić*, *Kokotović*, *Ogrizović*, *Prica*, *Zastavniković* és még számos pravoszláv család horvátnak vallotta magát, annak ellenére, hogy a szerb pravoszláv egyház alá tartoztak. A Horvát Jogpárt vezetője Ante Starčević anyai ágon pravoszláv volt.

4. A bosnyák nemzeti eszme

A „legfiatalabb” délszláv nemzet, a bosnyák (muzulmán) csak 1994-ben kapta meg az elismerést e népnévvel, jöllehet már az 1970-es évek elejétől muzulmán elnevezéssel Jugoszlávia egyik államalkotó nemzete lett.⁶⁷ Bosnyák nemzetiség alatt általában a régióban lakó, muszlim vallású, što nyelvjárást beszélő délszlávokat kell érteni, habár a nemzeti ideológia kidolgozói ezt a nevet elsősorban Bosznia-Hercegovina lakosaira szánták. Azonban az ottani szerbek és horvátok magukra nézve csak a boszniai jelzőt hajlandók elfogadni, így az ország állampolgáira nincs egységes elnevezés.

A bosnyák nemzet létrehozása hosszú folyamat volt, és kifejezetten a valláshoz kötődik, illetve a török hódítással szembeni viszonyhoz. A nemzetté válás idején ugyanis a régió keresztény lakosai vallásfelekezeti alapon csatlakoztak a szerbek (pravoszlávok) illetve horvátok (katolikusok) nemzeti mozgalmaihoz, a muszlimok viszont továbbra is „törökök” maradtak, vagy esetleg „poturica” (eltörökösödött) névvel illették őket. Ez a név Európában a keresztes hadjáratok idejétől kezdve egészen az Oszmán Birodalom megszűnéséig használatos volt és egyet jelentett a muszlim vallású emberrel.⁶⁸ Azt jelezte, hogy az elnevezéssel azonosulók magukat minden tekintetben törököknek tartják, és az oszmán uralmat nem hódításnak fogadják, hanem saját országuknak. A balkáni délszlávok (az albánokkal együtt) a szultán leghűségesebb alattvalói voltak olyannyira, hogy fellázadtak a Porta ellen, amikor az 1839-ben kihirdette az Oszmán Birodalomban élő keresztények egyenjogúságát biztosító alkotmányt. Omár pasa ugyan leverte a lázadást, de ezután tovább növekedett a boszniai muzulmánok és keresztények közötti ellentét. A muzulmánok helyzete jelentősen megváltozott a berlini kongresszus után, hiszen Szerbia, Montenegró és Bulgária függetlenné válását követően a muszlimokat tömegesen kitelepítették a nevezett országokból, mire ők zömében Bosznia-Hercegovina, Szandzsák és Törökország, kisebb részben Albánia és Koszovó területén telepedtek le.⁶⁹

1878-ban Ausztria-Magyarország megszállta Bosznia-Hercegovinát és Szandzsákot (a II. Balkán-háború után ez utóbbinak területe 1913-ban Szerbia és Montenegró között oszlott meg), majd pár évvel később Kállay Benjamin kormányzó megkísérelte az ellentétek megszüntetése érdekében az ott élő azonos nyelvet beszélő délszlávokból egy egységes nemzetet létrehozni.⁷⁰ Az általa bevezetett bosnyák elnevezésnek volt történelmi

⁶⁷ Az arab *muszlim* szó (a déli szláv nyelveken musliman – ha vallási hovatartozásra utal, illetve Musliman – ha muzulmán nemzetiségűre vonatkozik) az iszlám vallású embert jelenti.

⁶⁸ A *török* melléknév/főnév valószínűleg a göktürk vagy köktürk („törökök gyökere”) népcsoport *türük* szavából származik, amellyel magukat nevezték. A *Türk* (azaz „török”) kifejezés ma elsősorban a török állampolgárokat jelöli, amíg a köznyelvben a török etnikumra vonatkozik, használják a más országokban élő török nemzetiségű emberekre is, akkor is, ha már nem török állampolgárok. A *türk* szó régi jelentése „erős”, a Törökországot jelölő *Türkiye* nevet hivatalosan az 1921-ben készült első török alkotmányban rögzítették először, majd bekerült a köztársaság kikiáltása után az 1924. évi alkotmányba is.

⁶⁹ Az 1885. évi népszámlálás szerint Bosznia és Hercegovina lakóinak száma 1.336.091 volt (705.025 férfi és 631.066 nő). Az 1891. évi hivatalos számítás szerint a lakosság száma 1.428.613 fő volt. Hitfelekezetek szerint 622.463 görögkeleti (a későbbi szerb), 506.215 muszlim (mai bosnyák) és 292.622 római katolikus (később többnyire horvát). Mellettük volt még 6.655 zsidó (izraelita) és 658 protestáns. Nemzetiségi szempontból, leszámítva a (1885-ben) 25. 273 osztrák-magyar monarchiai illetőségűt és a 2. 165 idegen állambeli, a lakosság túlnyomó része déli szláv volt, elszórtan éltek még albánok (arnauták) és a romák (akkor cigányok).

⁷⁰ Lásd bővebben Aydin BABUNA: *Die nationale Entwicklung der bosnischen Muslime. Mit besonderer Berücksichtigung der österreich-ungarischen Periode*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Párizs, Bécs 1996. 342. p.; Aydin BABUNA: *A boszniai muzulmánok nemzeti fejlődése*. (ford. Sipőcz László) In *Klio*. 1999/1. 133–141. p.

alapja, hiszen a középkorban az ország lakóit bosnyanoknak (*Bošnjani*) nevezték. Azonban Kállay kormányzó kezdeményezése nem aratott sikert, mert ezt az elnevezést csak a muzulmánok fogadták el, amíg a katolikusok horvátoknak, a pravoszlávok pedig szerbeknek vallották magukat. A vallási kisebbséggé (*millet*) vált muszlimokat a keresztény lakosság „árulóknak” tartotta, és kizárta soraiból, mivel azok (pontosabban az őseik) egyrészt konvertáltak az iszlám vallásra, másrészt pedig több évszázadig a török hódítók szolgálatában álltak. *Mohamedánoknak* nevezték őket, amely elnevezés miatt tiltakoztak a muszlimok, mivel ők Allah követői és nem Mohamedéi, így ez az elnevezés nem terjedt el, hanem helyébe a muzulmán népnév lépett.

A bosnyák nemzeti eszme kibontakozásában fontos lépés volt a boszniai-hercegovinai iszlám vallási közösség önállósodása (1882-ben), miután a bécsi udvar fölépítette az iszlám közösségen belüli hierarchiáját. Az értelmiségiek egyre inkább szervezni kezdték a soraikat, így 1906-ban létrehozták a nemzeti pártjukat, a Muzulmán Nemzeti Szervezetet (*Muslimanska narodna organizacija*).

A politikai program lényege az autonómia kivívása, méghozzá a szultán fennhatósága alatt, egyházi függetlenség és a szabadságjogok megadása voltak. Ezt nem valószínűzték meg, a Monarchia felbomlása után pedig a délszláv királyságban nem volt szubjektivitásuk, sőt a szocialista Jugoszlávia első éveiben is még szerbként vagy horvátként írták őket össze, illetve „nemzetiség nélküli muszlimoknak”.⁷¹ Végül az 1960-as években etnikumként való elismerést kaptak (először a népszámlálásnál külön rubrikában jegyezték fel a „muzulmánokat”). A nemzetté való elismerésük egyik sarkalatos lépése 1968-hoz köthető, amikor a köztársasági kommunista párt eldöntötte, hogy az alkotmányban is rögzíteni kell a muzulmánokat, mint Jugoszlávia hatodik államalkotó nemzetét a szerbek, horvátok, szlovénok, macedónok és montenegróiak mellett, valamint Bosznia-Hercegovina harmadik konsztitutív nemzetévé (az előbbi kettő a szerb és a horvát). Az 1992-ben megtartott népszavazás után Bosznia-Hercegovina horvát és bosnyák lakossága (a szerbek bojkottálták a referendumot) az ország önállósága mellett döntött. Ezt követően kitört a véres háború, de Bosznia-Hercegovina nemzetközileg elismert állam lett, melyet Svájc-hoz hasonlóan három nemzet – a bosnyák, a szerb és a horvát – alkot.⁷²

Az 1990-es rendszerváltás után a muzulmán párt lett a legerősebb politikai tömörülés Bosznia-Hercegovinában és Szandzsákon. Bosznia-Hercegovina függetlenné válása után szükségessé vált törvényesíteni a nemzet nevét. Az 1993 szeptember 28-án megtartott II. Összbosnyák Nemzetgyűlés (*Svebošnjački Sabor*) döntése értelmében hivatalosan „bosnyák” lett a nemzet elnevezése.⁷³ Bosznia-Hercegovina Föderációja (az ország bosnyák-horvát entitása) az 1994. évi alkotmányában (az országos alkotmányt az 1995.

⁷¹ A szerb nacionalisták máig nem ismerik el a bosnyákokat, hanem azokat „Muzulmán szerbeknek” tartják, amíg a nagyhorvát eszme szerint a muszlimok „a horvát nép virágai”. Ez az álláspont nem nyert nagyobb támogatást (az usztasák is ezt a nézetet vallották az 1940-es években, de ők is csak a lakosság igen szűk rétegét képviselték), ma pedig teljesen elhagyott.

⁷² A nyugati irodalomban gyakran idealisztikus képet festenek Bosznia-Hercegovináról, az ottani harmonikus életéről, és olyan hangzatos mondatokat használnak, mint pl.: „Megsemmisült az együttélés kultúrája, az Európában egyedülálló szimbiózis a Keletnek és Nyugatnak”. Lásd Valeria HEUBERGER: *Bosnien-Herzegowina und der Zerfall Jugoslawiens*, in: *Österreichische Osthefte*, Jg. 36/1994, Heft 2, 265–277. p.

⁷³ Ernst BRUCKMÜLLER – Sepp LINHART – Christian MÄHRDEL (Hg.): *Nationalismus. Wege der Staatenbildung in der außereuropäischen Welt*. Wien, 1994. 13. p.

évi daytoni békeegyezmény keretében fogadták el) rögzítette a bosnyák népvét.⁷⁴ Azonban a szomszéd országokban még akadnak, akik nem bosnyáknak, hanem muzulmánoknak nevezik magukat.

Zárszó

A déli szláv népek nemzeti mozgalmaira jellemző volt, hogy azok a 19. században a jugoszláv eszme jegyében zajlottak és egy egységes állam létrehozására irányultak. Az Oszmán Birodalom illetve az Osztrák-Magyar Monarchia kötelékei alól kivált nemzetek számára azonban sem a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, sem a Jugoszláv Királyság, illetve a Jugoszlávia Szocialista Szövetségi Köztársaság nem jelentette a megfelelő államjogi-alkotmányjogi formát. Ezért a közös délszláv államban folyamatos surlódások, viták, konfliktusok zajlottak, melyek terhelték, illetve az 1990-es évek elején teljesen ellehetetlenítették az ország működését. Valamennyi délszláv nép ekkortájt végleg az önállósodás mellett döntött (kivéve Szerbiát, amely az utolsó szövetséges, Montenegró kiválása után magára maradt) és létrehozta a saját nemzeti államát. A jugoszláv utódállamok függetlenné válása 1991-ben kezdődött és azóta hét nemzetállam – Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Macedónia, Montenegró és legutóbb Koszovó – jött létre a korábbi szövetségi állam feldarabolása során (ezek közül Koszovó lakossága zömében albán, tehát nem szláv). Tekintettel arra, hogy a 19. századi nemzeti mozgalmak a hasonló nemzetek összefogásán alapultak, a mostaniak pedig a nemzetállam (egy nemzet-egy állam) létrehozására törekednek, így kérdéses, hogy az egykori föderáció területének felosztása vajon befejeződött-e.

LÁSZLÓ HEKA

NATIONALIST MOVEMENTS OF SOUTH-SLAVIC POPULATIONS IN THE 19th CENTURY

(Summary)

How to understand the history of nationalities of the historic Hungary, surfaced first time in 1848 as a central issue. Half of the old Hungary's population started movements for self-governance, just at the dawn of the freedom fighting of Hungary, posing a serious, and most important problem. The problem of self-reliance fighting of the minority nationalities posed great danger for the Hungarian nation, and poisoned the relationship of the Hungarian nation and its minorities.

⁷⁴ Egyes bosnyák tudósok „paradoxon”-nak nevezik, hogy a bosnyák mint az egyik legrégebbi történelmi területi elnevezés a 20. század végén a „legfiatalabb” népnév lett. A nép régi-új elnevezésének elfogadásával a vallásfelekezetre utaló muzulmán népnév végképp a múlté lett.

In Hungary the implementation of a single language system (as borrowed from Western societies) was burdened with difficulties, because the non-Hungarian minorities did not accept the process, they wanted to follow their own way.

The introduction of the Hungarian language inflamed the minority circles, and speeded up their growing consciousness.

They viewed the „Hungarization” as an intrusion into their education, and they were fearful, of their future existence, and the fading possibility of their future autonomy.

The leaders of the revolution and freedom fighting, that the minorities wanted to preserve their collective rights, and they hoped to get that from the Vienna Habsburg Court.

This boiling process has led to their opposition to the freedom-fighting, and their rising against Vienna, following the implementation of the absolutist rule.

The absolutist rule terminated the self-governance system of the minorities, and it was only re-installed at 1868.

The king signed the Act XLIV of 1868, which explicitly spelled out the equal rights of the minorities, and their personal equal rights.

The unanimous state doctrine was not well received by the minorities, and the majority viewed it as too big concession. Croatia was an exception.

The „illir” movement aimed to establish a sovereign federal state incorporating the South-Slavic people.

The Serbs also wanted a sovereign state under the rule of their king.

At the end of the XIX. Century in Bosnia-Herzegovina, the population was divided by their religion (orthodox Serbs, catholic Croatians, and muslim bosnians)

In the Austro-Hungarian Monarchy (1878–1918), their minority status was acknowledged, but only in 1970 they got their muslim identity acceptance, finally as Bosnia-Herzegovina.